

BIOLOGISKT KULTURARV PÅ UTMARKEN I STENSJÖ BY

Tomas Ljung

2018

Innehåll

Innehåll.....	2
Inledning.....	3
Kapitel 1. Det biologiska kulturarvet på utmarken	5
1. Skogsbete	5
2. Slåttermarker.....	10
3. Odlingar	15
4. Gränser och vägar.....	23
5. Övrigt utmarksnyttjande	27
Kapitel 2. Beskrivning av inventerade delområden	30
Kapitel 3. Åtgärdsbehov och förslag.....	45
Utmarken allmänt	45
Utmarkens träd	46
Slåttermarker.....	48
Citerad litteratur.....	49
Bilaga 1	53

Omslagsbilder:

T.v. 1792 års skifteskarta tillhandahåller en mängd av detaljer rörande utmarkens bruk.

T.h. Längs gränsen mot Kvistkärret och Skrikebo utmark är byrået utmärkt i ekar och tallar.

Inledning

Utgångspunkter och metodik

Utmarken till Stensjö 1 har fältkarterats under upprepade besök maj-augusti 2017. Utsökningen av områden att besöka gjordes vartefter, men har gjorts enligt principen att fokusera på områden med äldre skog, där representativa spår av äldre tiders utmarksnyttjande kan dröja sig kvar. Något närmare brytår för detta urval har inte bestämts, efterhand har intresset dock riktats mot marker med skog äldre än 70 år och så gott som aldrig yngre än 50 år. Undantag gäller för hagmarker som gradvis har beskogsats under senare tid.

Utsökningen av områden har primärt gjorts från ortografiska flygfotografier tagna 2015 och 2016. Samtliga skogsområden har också fältbesökts för att kalibrera och säkerställa bedömningen.

Relevanta variabler

Redan före inventeringens början fanns ett antal beprövade parametrar av biologiskt kulturarv att tillgå, som bildade en grund för inventeringsarbetet. Hit hör vegetationstyper, arter och biologiska strukturer som berättar om skogsbete, slätter, odling och bosättning. Hit hör också träd som endera genom sin lokalisering kan berätta om mänsklig odling eller som genom tolkningsbara spår och ärr vittnar om olika slags utmarksnyttjande. Med inventeringsglasögonen kalibrerade för dessa variabler fanns goda möjligheter att fånga in även oförutsedda aspekter och spår. Vikten av öppenhet gentemot det unika och oväntade kan inte nog betonas när det handlar om så breda studiefält.

Fältdata och kartunderlag

För alla olika variabler har punktdata samlats in med GPS. För företeelser som skogsbetesspår, stängselspår och spår av äldre skogsbruk har endast ett representativt och tolkningsmässigt godtagbart urval av alla påträffade spår registrerats. En stor mängd diffusa och otolkningsbara spår skulle med större säkerhet kunna hänföras till dessa kategorier om utrymme för detaljstudium medgavs. Genom kartmaterial och säkra fynd äger vi dock redan en acceptabel kännedom om utbredningen av dessa verksamheter och strukturer. Totallistan med fynd återfinns i Bilaga 1. Relevanta fynd har plottats ut på karta 3-5 i kapitel 2.

Redovisningen

Projektiden har inte medgett utrymme för någon samlad beskrivning av vad som kan sägas om utmarkens historia i Stensjö. En sådan syntes är dock i högsta grad angelägen att sammanställa, för att få en samlad helhetsbild av utseendet och karaktären hos det historiska landskap som nu ska återskapas. I kapitel 2 har dock för varje kategori av utmarksbruk tillämpliga bakgrundsfakta från litteratur och kartor inarbetats, för att i möjligaste mån placera tolkningarna av spåren i en historisk kontext.

De beskrivna delområdenas geografiska avgränsningar är inte tillkomna utifrån en enhetlig princip. De följer ömsom kultur- och naturgeografiska gränser, ömsom ägogränser och ganska ofta skogsbestånd. Det de har gemensamt är att de fångar in skogspartier med äldre skog, så som de låter sig urskiljas och avgränsas utifrån flygbildstolkning.

Beskrivningen av delområdena strävar efter att översiktligt beskriva området särart och kända historia samt dess förutsättningar för biologiska kulturspår. Därefter beskrivs de olika aspekter av biologiskt kulturarv som har kunnat urskiljas i terrängen under ett eller flera besök.

För gamla mossodlingar (kända genom karta) och andra företeelser som saknar såväl dokumentariskt värde som skydds- eller åtgärdsförslag har endast ett representativt urval beskrivits för att ge en bild av det allmänna tillståndet hos naturtypen/kulturlämningen. Utmarksspår som

endast indikerar en allmän kulturpåverkan utan känd betydelse har i vissa fall klassats under skogsbete, där en sådan tolkning förefallit mest relevant.

Aktuella kategorier av biologiskt kulturarv på Stensjös utmark

Om de aktuella aspekterna av biologiskt kulturarv fördelas efter de typer av kulturpåverkan som har gett upphov till de identifierade spåren i utmarkens vegetation får vi följande lista:

- I. Bete
- II. Slåtter
- III. Odling
- IV. Bebyggelse/boplats
- V. Brand
- VI. Virkestäkt, äldre skogsbruk
- VII. Lövtäkt och nötfångst
- VIII. Transporter och samfärdsel
- IX. Övrig eller svårtolkad kulturpåverkan

Om spåren istället kategoriseras utifrån de biologiska företeelser (arter, substrat och miljöer) som vittnar om ovanstående verksamheter (enligt Ljung & Lennartsson 2015) erhålls följande lista:

1. Träd som indikerar historisk öppenhet, gleshet, bryn etc
  - a) *Ljusträd*
  - b) *Gamla enbuskar*
  - c) *Märkesträd*
  - d) *Träd på kolbottnar*
2. Träd som oavsiktligt har skadats av olika utmarksbruk
  - a) *Betespåverkade träd*
  - b) *Träd/stubbar med spår av bränning*
  - c) *Träd med spår av äldre skogsbruk*
3. Träd som avsiktligt har skadats i samband med nyttjande
  - a) *Bleckade träd*
  - b) *Ämnesträd*
4. Träd som indikerar odling eller nyttjande
  - a) *Bärande träd på utmarken*
  - b) *Lövfoderträd*
  - d) *Stängselträd*
5. Vegetation, arter och strukturer som berättar om slåtter
  - a) *Backar och andra hårdvallar*
  - b) *Slätterkärr (fastmarksomgärdade)*
  - c) *Avor (sjönära)*
6. Vegetation, arter och strukturer som berättar om bete
  - a) *Skogsbetesvegetation*
  - b) *Rester av gamla hägnader*
7. Vegetation och arter som berättar om odling
  - a) *Vallvegetation*
  - b) *Synantropflora*
  - c) *Torpväxter*
8. Arter som indikerar störning
  - a) *Svedjearter*
  - b) *Trampgynnade arter på stigar och hållmarker*
9. Arter och substrat som indirekt berättar om det historiska landskapet

Nedan har dessa båda definitionssystem sammanslagits, där typen av utmarksbruk styr strukturen och bakgrundsbeskrivningen medan aktuella tolkningar och diskussioner kompletterar bilden.

Kapitel 1. Det biologiska kulturarvet på utmarken

1. Skogsbete

Hage och horva

Även om större delen av Stensjös hem- och utskogar har varit betade under någon period, så innebär inte detta att all mark har hyst betesvegetation. Enligt 1790-talets karta utgjordes betydande delar av utmarken då av hagmark och *horvesmark*, dvs. en övergångsfas från skog till hage, där svedjebruk tidigare idkats och där djuren nu gick på extensivt skogsbete i stora hagar. Sådan horvesmark var enligt Magnus Gabriel Craelius dominerande på utmarkerna på 1770-talet.

På 1792 års skifteskarta framgår att utmarken är indelad i tre "skogar", nämligen **Hemskogen**, **Sörskogen** och **Betsjönäset**. Merparten av de båda senare kom att skiftas ut på de avsöndrade torpen och endast mindre delar tillföll Stensjö 1, medan Hemskogen blev halverad.

Hur den ospecificerade utmarksskogen nyttjades vet vi inte, men man kan anta att den (utom där god timmerskog stod) gradvis överfördes till horvesmark under 1800-talet. Att detta var ett tvingande behov speglar följande utsaga av Craelius 1772: "*ty som hagarna icke förslå, så måste skogarna nyttjas till mulbete för ungboskap, men är merendels betesmark för alla kreaturen, så att hagarna allenast gagnas, där de äro så tillräckliga, för oxar, kor, hästar och får, men annars endast för hästarna, när ägaren är under skjutsdag, till oxarna, då jorden skall med dem tillverkas, och till korna och fåren, sedermera, så långt betet förslår.*" Det kan givetvis också vara så att större delen av utmarken hade varit betad sedan gammal tid.

Av generalstabskartan 1875 kan vi utläsa att stora områden var lövdominerade eller bar gles barrskog. Intrycket av dagens utmarker är också att skogen inte har varit tät eller urskogsartad, utan snarast gräsrik och öppen, dock sannolikt med en hel del gammal och död tall. Det innebär att Stensjös utmarker bör ha liknat de trädbevuxna delarna av inägomarken väster om byn, med vidsträckta öppna eller halvöppna hållimpediment med små träddungar, ängar och odlingar i sänkorna mellan bergåsarna. Utmarkslandskapet bör således ha uppvisat gradienter, där den parkartat inbjudande hemskogen gradvis har övergått i vidder av ödlig och överexploaterad karaktär. Några utpräglade ljunghedar finns inte omtalade från dessa delar av östra Småland, men ställvis har säkert ljunghed och hedland brett ut sig på höglänta och vindsvepta utmarker.

Då man under äldre tid vallade kreaturen skedde detta till stor del för att hålla mularna borta från rågsvedjor och slättermarker. De vidsträckta hållmarksområdena var knappast intressanta ur betessynpunkt, betet fanns längs vattendragen, efter sjostränderna och i kanten av mossarna. En ständig kamp rådde mellan mulbetet och höfångstintresset, samtidigt som kreaturen bidrog till att beta fram marker som kunde tas i anspråk för slätter och senare odling.

Att skogsskiften varit stängslade vet vi från äldre kartor. Storskifteskartan 1792 visar att större slättermarker var inhägnade, vi ser hur t ex hela det sankta området Venerna mellan Betsjön och Långsjön var avstängslat. En viktig fråga som återstår att besvara är när den aktiva vallningen upphörde. Vi vet heller inte i vilken mån man upprätthöll vaktlogar och när man började med regelrätta stängsel.

I inventeringen har följande variabler som indikerar skogsbete beaktats: *gles skogsstruktur med ljusträd och enbuskar, förekomst av ljusgynnad betesflora, betesspår och trampspår i träd samt rester och spår av stängsel.*

Träd och buskar som berättar om skogsbete

Betesskadade träd

Granar, tallar och ekar med deformerade stambaser och täta kjolar av "getris" kan iakttas på många håll. I synnerhet gäller detta äldre granar, men även 70-åriga granar som planterats på gamla odlingar kan uppvisa sådana spår. Dessa spår vittnar om att utmarksbetet pågick in på 1940-talet.

Trampgranar har noterats på några ställen där kreatur sannolikt har vilat middag. Dessa spår har inte tidsfästs med åldersborring.

För att i detalj kunna tolka betesspår behöver vi få svar på frågor kring vilka kreatur man höll under 1700- och 1800-talen och hur stora besättningarna var, liksom hur länge getter, får och hästar gick på utmarksbete. Enligt Källenius (1999) hölls mycket getter på 1600-talet, men knappast längre än ett stycke in på 1700-talet. Granlund (1969) anger att getterna försvann från utmarkerna i Högsby före år 1800, men fanns kvar hos backstugusittare i ännu ett sekel. Av kreatursstatistiken kan vi utläsa att getterna var helt borta från häradet år 1902, men att fårbeståndet i gengäld hörde till landets tätaste, med drygt 700 får per 1000 invånare (Juhlin-Dannfeldt 1909). Eftersom beteseffekterna från får i stora drag överensstämmer med getbetets kan vi förmoda att betesprägel på landskapet kvarstod in i modern tid.

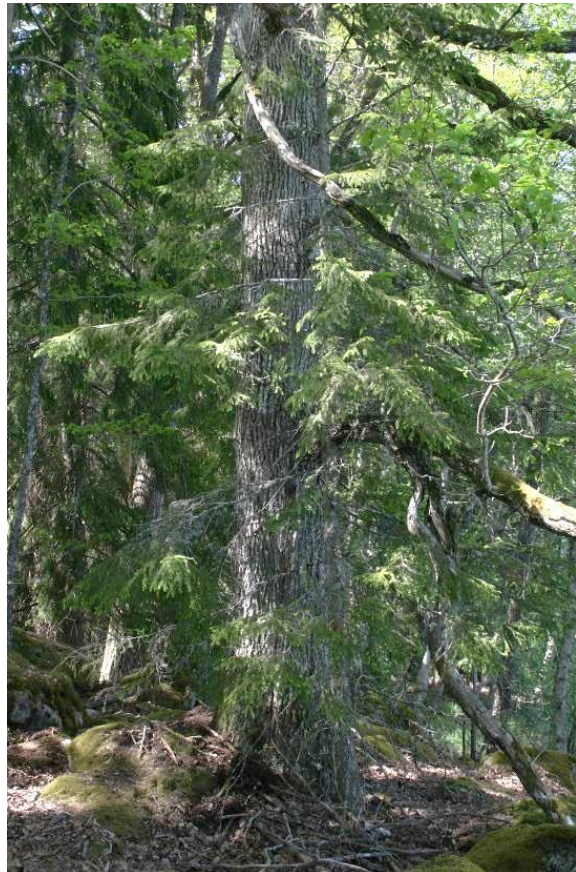
För att rätt kunna bedöma äldre betesspår i träd behöver även den historiska förekomsten av klövvilt klargöras. I stora drag tycks älgen ha varit helt borta från östra Småland fram till 1880-talet.

Ljusträd

I anslutning till flera av torpen finner man vidkroniga gamla *aspar* inväxta i tätande granbestånd, påvisande en tidigare halvöppen och betad skog. Även förekomster av spärrgreniga ekar och gamla tallar berättar om tidigare påtagligt glesare skogar. Till dessa skogars gleshet bidrar förutom historiskt mulbete ofta även det tunna jordtäcket med allestädes insprängda hållmarker. Strandskogen SV Betsjön är det kanske främsta exemplet på ett skogsområde som har dominerats av kulturlövskog, vilket också tydligt framgår av 1875 års generalstabskarta.

Figur 1. Granar som utsatts för hårt bete i unga år bär knölar och "getris" på stambasen livet ut.

Figur 2. Ekar och aspar som stått ljust tidigare har ofta grova grenar långt ned på stammen.

Gamla enbuskar

Över stora områden på utmarken påträffas i skogen gamla enbuskar, som oftast befinner sig i ett tillstånd av avdöende på grund av konkurrens och skugga. Enruinerna berättar generellt om en betad och ljusare skog. Friska stora enar återfinns idag främst kring hållmarkernas solöppna toppartier. Skogspartier med betesspår men i avsaknad av enbuskar har noterats på ett par ställen på Betsjönäset samt kring Lomgölen. Frånvaro av enbuskar anses generellt tyda på brand. Om virkesfångst helt har kunnat utrota enen från en trakt är osäkert, då långt ifrån alla enbuskar har dugt till stängsel.

Vegetation och arter som berättar om skogsbeta

Skogsbetesflora

I glesa och torra eller friska skogspartier med tall och enbuskar, där risvegetation inte har koloniserat fältskiktet, finner man på många ställen på utmarken betesgynnade arter som *ängskovall*, *smultron*, *plattlumner*, *kattfot*, *blåsuga*, *gullris*, *ärenpris*, *lundgröe* och *ängsviol*. Dessa arter gynnas allmänt av den ökande ljusmängd och övriga gynnsamma effekter i marken som betet åstadkommer (hejdad förurning, ökad brunjordbildning, förhöjd närsalthalt, mossrivande tramp osv). Sammanhängande bestånd av skogsbetesflora påträffas i Söderskogen sydväst om Stärringen och i gränsskogen mot Kvistkärrret, vilket torde indikera en mer sentida betesdrift i dessa områden. Element från denna association påträffas ofta i de rester av gamla kreaturstigar som flerstädes ännu kan anas som stråk i skogen. Många indikatorarter för skogsbeta tycks saknas i Stensjö, såsom *klockpyrola*, *ryl*, *dikeslänke*, *hönsbär*, *backsmultron* och *knärot*.

Under perioden 1920-1950 avvecklades stegvis Stensjös djurhållning och vi kan anta att betesprägelns successivt avtog på utmarken och att betesskyende växter successivt har ökat sedan dess. Ett möjligt mått på skogsbeteseffekternas avklingande utgör förekomsten av arter som *sårläka* och *lundslok*, vilka påträffas idag men som kan förmodas ha saknats i det betade skogslandskapet.

Figur 3. Fältskiktet i en gles tallskog med intakt skogsbetesflora, med typiska arter som smultron, vårfryle, skogsviol, ärenpris, jungfrulin, ängskovall, gökärt, lundgröe, blodrot, gullris, vårbrodd och rölleka.

Figur 4. Blåsuga i gammal fästig

Tramngynnade arter på hällmarker

En stor del av de gamla hag- och horvesmarkerna består av hällmarkstallsskogar, med en hög procent berg i dagen. Dessa hällar är idag till största delen lavbevuxna, medan småsvackorna mellan hällarna ofta hyser enbuskar och torrängs- och brynflora. Gräsvegetationen bibehålls tack vare det grunda jordtäcket och den torkstress som är typisk för östkusten. I gengäld saknas den hällmarksflora som är karakteristisk för hagmarkerna i byn. På inägornas hällmarksimpediment syns tydligt hur lång tids kreaturstramp har slitit bort lavfloran och skapat betingelser för en varierad kärlväxtflora, med typiska våraspekter. Här påträffas i den torra och näringsrika vittringsjorden en tramp- och torktålig grupp ettåriga örter, som är typisk för betade hällmarker. Hit hör arter som *vårspärgel*, *bergsyra*, *vårförgätmigej*, *backförgätmigej*, *grönknavel*, *trampgröe* och *stymmorsviol*. Spår av denna en gång karakteristiska association förekommer på utmarken, men som regel har den långa betesfristen fått blad- och skorplavar att återkolonisera hällmarkerna. Förmodligen är denna association att betrakta som en vegetationstyp med mycket lång historia i landskapet.

Figur 5. Hällmarker som inte betas ...

Figur 6 ... och som betas och slits av nötkreatur.

2. Slåttermarker

Craelius skiljer på tre slags ängar: hårdvallsäng, kärräng och madäng, vilkas vegetation varierar med ängens belägenhet. *Hårdvallsängen* är höglänt och ofta mossslupen såvida inte något tidvis översvämmande vatten finns intill. Här växer åtskilliga gräsdrag, "bland vilka merendels är tåtel och väppling". *Kärrängen* är ständigt sank och bevuxen med "starr, stagg och färg". Om kärrängen avtappas (dikas) övergår den endera i hårdvallsäng eller så försämras den helt och ger endast "stagg, statting och tåggräs". *Madängen* har ursprungligen mest mossevegetation med stagg och tåg, som dock allteftersom maden "hävdas och ansas" förvandlas till starr och färg, eller till hårdvallsgräs. Med *färg* avses sjöfräken, vad *stating* avser är obekant.

Hårdvallsängar och backar

Till skillnad från Bråbygden och andra bygder ovan Högsta kustlinjen uppvisar landskapet kring Stensjö en karg och ursvallad terräng. Förutom just kring bykärnan utgörs odlingsmarken här av organogena torvjordar och postglaciala sediment.

I kartsammanhang finns *backar* endast redovisade för inägomark och då oftast utan närmare specifikation rörande hävdform. Därför vet vi inte i vilken grad inägornas ofta impedimentbetonade backar utgjorde slåttermark eller betesmark (och varför de i så fall inte klassades som hagmark).

Det tunna jordlagret på fastmarken har uppenbart inte utgjort slåtterräng annat än fläckvis, där friskare mulljord har röjts och betats fram och sedan hägnats för slätter. Merparten av hårdvallhöet bärgades av allt att döma från denna backslätter på inägorna och därutöver längs vägar och på åkerholmar och renar på utmarken. Jämfört med sjö- och skogshöet var dessa volymer sannolikt blygsamma. Hårdvallsäng ska bland annat ha funnits i anslutning till slätterkärren vid Oamossen, Odeln, Dala och Klubbkärret, men har för länge sedan försvunnit från dessa platser.

Sannolikt har merparten av utmarkens hårdvallsängar varit ambulerande och kopplade till svedjandet. Ett antal år efter skörd har marken slåttrats, varefter den återigen lagts för fåfot.

Backarnas flora

På Sörskogsskiftet finns ett antal små slåttermarker utmärkta på skifteskartan 1818. Då den skogen nyligen avverkadades har en del av den gamla ängsfloran återuppstått på hygget. Med inägornas gräsmarksvegetation som referens kan man konstatera att försvinnande lite ängsflora lever kvar i de hårdvallsbackar som har funnits på utmarken. Kring torptomter, på hyggen, längs stigar och i vägkanter påträffas idag små rester av hårdvallsängarnas flora. Denna ängstyp utgörs av torr-frisk rödvedominerad grässvål med arter som *jungfrulin*, *gulmåra*, *solvända*, *darrgräs*, *gullviva*, *blåsuga*, *smultron*, *liten blåklocka*, *bockrot*, *blekstarr*, *pillerstarr* och *svartkämpar*. Med ökande avstånd från inägor och hemskog upptar dessa grässvålar arter från såväl kärren som hedarna (*stagg*, *knägräs*, *ljung*, *vårfryle*, *stenbär*, *ärenpris*, *gökärt* och *kovaller*). Gränserna mellan ängstyperna är därmed alltid mer eller mindre flytande. Allra bäst utbildad kan den örtrika ängstypen ha varit i anslutning till odlingsmarkerna vid Odeln och Dala. Vid Lundintorpet kan rester av detta ännu beskådas.

Inägobackarnas mest exklusiva torrängsassociation med arter som *backklöver*, *låsbräken*, *backsmörblomma*, *fjentimotej* och *harmynta* är knuten till grönsten och saknas alldeles på utmarken,

Även i sedan länge övergivna ängs- och hagmarker kan ofta ett basurval av gräsmarksarter identifieras, med hävdgeneralister som *smultron*, *blåsuga*, *ärenpris*, *brunört* och *viol*. Denna nivå inrymmer arter som hittar refugier även i trakter helt utan ängs- och beteshistoria.

Vägkanterna – viktiga refugier för hårdvallsfloran

Renarna längs dagens skogsvägnät är bitvis mycket rika på växter från inägornas backar och hårdvallar. För vissa ängsarter torde vägkanterna utgöra de areellt mest omfattande habitaterna i Stensjö. Fägatorna och vägrenarna på inägorna spelar uppenbart en viktig roll som spridningsväg ut på utmarken. Längs vägen mot Dala och Lundintorpet finner man en mer exklusiv ängsflora, med

arter som *solvända*, *jungfrulin*, *backförgätmigej*, *natt och dag* m.m. Här kan vi tala om rena reliktförekomster av floran från de gamla hårdvallarnas ängsbackar.

Figur 7. I maj är backarna vid Lundintorpet översållade med *gökabyxor*, som gullvivan har kallats förr.

Figur 8 Åkerrenarnas artrika ängsflora vandrar ut och tar åkermarken i besittning så snart gödslingen upphör.

Slåtterkärr, mossar och avor

Craelius skriver: "Av mossar och kärr synes större delen, här i orten, befintliga ängar hava sitt ursprung; ty merendele finnes, vid alla större ängar, antingen någon ström framlöper, eller någon insjö, mad, kärrdrag eller mosse därintill belägen. Eller ock äro de uppodlade i skogen av kärr och mossar, som med tiden blivit uttorkade, eller, igenom människors åtgärd, avtappade."

Så gott som allt slåtterland på Stensjös utmarker har också utgjorts av våtmarker – mader, skogskärr och strandkärr – längs sjöar och åar. På senare tid ha tycks alla Stensjös starrbärande kärr på både in- och utägan ha börjat kallats "mossar", möjligen hör det samman med att de har odlats upp. I beskrivningarna till skifteskartorna 1792 och 1818 är utan gensägelse namn på "-kärr" de allra vanligaste på utmarkens stora och små höland.

Av det äldre kartmaterialet att döma har avor (små laguner) längs sjöstränderna varit av stor betydelse. Så gott som alla grunda vikar och laguner med starr-, vass- och fräkenvegetation har nyttjats som slåttermark i äldre tid, även där vatten har stått under slåttern. Efter sjösänkningarna 1850 (Långsjön och Djupsjön) och 1900 (Betsjön och Stärringen) kom så gott som alla dessa bördiga gipar och flador att hamna ovanför den nya högvattenlinjen, varefter de har torkat ut och växt igen med starr, björk, pors eller gran.

Efter att odlats upp och brukats under en längre eller kortare period har kärren och mossarna övergivits och åter koloniserats av gran eller vide och pors. Gamla ekar och aspar står ännu i de gamla strandlinjerna medan frodvuxna granar har intagit de bördiga åkerbottnarna. Avorna har till följd av uttorkningen oftast förlorat sin kärrängsflora. Undantag utgör sådana våtmarker som kontinuerligt vattnas av tillrinnande flöden. Av störst botaniskt och kulturhistoriskt intresse är idag de slåttermarker som aldrig har redovisats som odlingsmark på senare kartor.

En fråga som återstår att besvara rör trädsuccessionen i alkärren och i vilken mån sockelalarna kan vara kulturprodukter. Ohuggna klubbalar blir ju mycket grova och höga, medan slåtterkärrens socklar oftast bär buketter av yngre stammar. Kan man ha tuktat alen för virkets och vedens skull? Eller kanske för dess fina aska och kol, eller för dess spån för avsalu till kustens fiskrökerier?

Figur 9. Skifteskartan 1792 visar det stora sammanhängande våtmarksstråk som förband Betsjön med Långsjön före sjösänkningarna. Det var avstängslat för mulbete och nyttjat som slätterland. Pilen vid Betsjöns sydspets visar att ett kontinuerligt utflöde ledde ned över sidvallsängen.

Slätterkärrens vegetation

Kärren domineras oftast av *flaskstarr* eller *blåsstarr* med inslag av *trådstarr*, *rankstarr* och *skärmstarr*, samt *blåtåtel*, *kråklöver* och andra örter. I mossodlingarnas avtappningsdiken kan den ursprungliga fuktängsfloran fortfarande dröja sig kvar och här finner man att de odlade lyckorna ursprungligen hyst en reguljär kärrvegetation med arter som *kärrtistel*, *nysört*, *sumpmåra*, *vattenmåra*, *frossört*, *spikblad*, *dyveronika*, *ältranunkel*, *topplösa*, *kärrgröe* och *ängsruta*.

Mest intressanta ur restaureringsperspektiv är de slätterkärren där en tät starrmatta finns kvar, med eller utan socklar av klibbal och björk, men utan invasiv pors och viden. Intakta kärren, där ett minimum av restaureringsinsatser tarvas, är Lomgölskärret, Sörskogsplutten och Söderhorveskärren.

Figur 10. Det begärliga starrhöet bärgades från en mängd små kärr runtom på utmarken. Alkärren gav det allra frodigaste höet, från flaskstarr, blåsstarr och andra högväxta arter. Lomgölskärret.

Figur 11. Nedan: De flesta välbevarade starrkärr är alkärr, men inte alla. Sörskogsplutten saknar trädinslag.

3. Odlingar

Svedjemarker

På 1709 års karta över Stensjö bys utägor står på ett par ställen ”*Granskog lämplig för svedje*”. Härav förstås rimligen att denna skog var utan annat värde än att med eldens hjälp öppna för bete eller odling. 70 år senare hade området inkorporerats i inägomarken. Sådana *brånemark*, alltså röjningsmarker i form av svedjeland, beskrivs av många smålandsresenärer. Auktorer som Craelius och Hyltén-Cavallius beskriver de olika slagen av svedjeland, där nysvedjande av granmarker och bränning för förbättrande av betet var de vanligaste, men även återkommande svedning av björkskog i hagmark och horvesmark förekom. Svedningen skedde kring Olsmäss, alltså i slutet av juli. Svedjelanden var sällan större än ett halvt tunnland och var omgivna av ett *skogshag*, alltså ett primitivare stängsel, ofta bestående av uppkastade stubbar, jord och *smetved*, alltså bränd klenved. Då hade man en *lycka* eller en *fälla*, där en eller flera skördar av *bråneråg* och rovor kunde bärgas utan tillsats av kreatursdynga. Där svedjandet ledde till uppkomsten av mer permanenta åkrar utgjorde det första stadiet i uppodlingsprocessen.

Hur mycket av Stensjös utmarksskogar som har underkastats svedjebrukande är omöjligt att gissa. I akterna till storskifteskartan finns en hel del namn angivna på utmarken, däribland svedjor. Även om skogsordningen 1793 begränsade svedjebruket så pågick det i östra Småland ända fram mot mitten av 1800-talet. När den sista svedjan brann på Stensjös utskogar är inte känt. Ännu 1902 hörde dock Tunaläns härad till de tio områdena i landet med högst andel rågodling (Juhlin-Dannfeldt 1909).

Svedjearter

På Betsjönäset togs två hyggen upp 2016 på trasiga vindfällemarker efter stormen Gudrun 2005. Sommaren 2017 påträffades här flera exemplar av blommande *svedjenäva* (*Geranium bohemicum*). Denna art gynnas av bränder och dess frön kan vila i många decennier och aktiveras bara av stark hetta eller mekanisk skada. Alla fyra iakttagna plantor synes ha grott direkt efter avverkningen och övervintrat som bladrossetter. Enligt Smålands Flora (Edqvist & Karlsson 2007) har svedjenävan sin utbredningstygdpunkt i nordöstra Småland, vilket skulle kunna indikera att svedjebruket varit vanligare här än i andra bygder.

Figur 12. Svedjenävan blommade upp på nya hyggen på Betsjönäset sommaren 2017.

Även *bergkorsörten*, som idag är en obligatorisk pionjär på småländska hyggen har varit en svedjemarksväxt. Linné upptäckte arten som ny för Sverige på en småländsk svedja 1741 och skriver i sin svenska flora att arten "*endast växer på svedjeland i skogar*". Även denna art har frön som kan vila länge i jorden och artens fröbank vid Stensjö bör kunna vara minnen av svedjemarker.

Även det svårbekämpade örnbräknets gynnas av bränder och anses kräva brand för att sätta sporer. Örnräken är dock så allmän att den saknar indikatorvärde, även om den i viss mån kan sägas indikera historisk öppenhet där den förekommer i slutna skog. Parallellfall utgör asp och blåbär, vilka sannolikt alla har gynnats kraftigt av bränder i området.

Intressant är att se hur gamla och nya opportunisterna samsas på hyggen. Sålunda ses svedjenäva och bergkorsört samväxa med nykomlingar i florans som *fingerborgsblomma* och *strimsporre*.

Träd och stubbar med spår av bränder

I Viråskogen i nordväst påträffas gamla furustubbar med såväl bleckor och huggspår som kolrester. Det fåtal stubbar som har utvecklade brandljud (brandlyror) uppvisar korta sådana (max 30 cm), vilket bör spegla låga betesförbättrande markbränder av det slag som aktivt utfördes på utmarken. Inga stående torrakor eller andra träd med spår av sannolika spontana skogseldar har påträffats. I handlingar och skildringar av skogstillståndet under 1600-1800-talet nämns inga stora skogsbränder från denna trakt, även om sådana uppgifter givetvis kan dölja sig i annat material.

Den generella bristen på brandspår på utmarken kan tolkas som vittnesbörd om det hårda exploateringsstrycket i sen tid, som sopat rent all död ved och gamla ärrade träd. Men det kan också tolkas som att förutsättningarna för skogsbränder var dåliga. Om landskapet var hårt betat, stenbemängt och trädfattigt rådde helt enkelt bränslebrist. Craelius förespråkar svedjande i skogsmark, men varnar för att gå fram med eld i horvesmarker och hagar. Han säger att gräsmarken då hotar att magras ut och övergå i lingonris och annan hedvegetation: "*hagar böra, sedan de en gång genom svedjande blivit avröjda, aldrig svedjas.*"

Kanske är det bara längs Virån i nordväst som tillräckligt orörd och slutna gamla skog har funnits för att betesbränning ska ha varit motiverad?

Figur 13. Stubben som avbildas på fig. 14 visade sig ha gått igenom minst tre bränder.

Brandkronologi för Stensjö?

Idag står vi utan verktyg för att kunna uttala oss om ålder och ursprung för de brandspår på utmarken som påträffats. Huruvida de härrör från naturliga skogsbränder, svedjebränning, betesbränning eller hyggesbränning är därmed till stor del otolkningsbart. För att tidsbestämma bränderna på utmarken skulle en datering av de befintliga brandspåren behövas. Med 5-10 trissor skulle en vedkronologi kunna upprättas för Stensjö och därmed en grund för både skogsbrandsdatering och timmerdatering.

Figur 14. En av de fåtaliga brandstubbar som påträffades under inventeringen. Norra Viråskogen.

Mossar, vener och lyckor

Aktiv vallodling på utmarken är till allra största delen en 1800-talsföreteelse, som kan knytas till nyodlingsepoken, med dess diknings- och sjösänkingsföretag. Redan mot slutet av 1700-talet lades stor möda ned på dikning och röjning för att odla upp *venerna* och *mossarna*, som de naturliga och sedan äldsta tid nyttjade sidvallsängarna respektive slätterkärren kallades. Denna tidiga uppodling handlade om röjning och grund dikning och som på alla utmarkens åkerlyckor odlades spannmål i ensäde med minst ett trädesår av tre. Årdret kom i dessa bygder att ersättas av plogen först in på 1900-talet (Granlund 1969). Craelius påtalar vikten av att välja rätt slags kärr att odla upp. Bäst är de där gran och al växer, där behöver man aldrig tvivla om det gynnsamma utfallet. Tallmossar är halvgoda medan kärr med mycket pors ger allra sämst lön för mödan. Gamla dikade och som regel mycket artfattiga kärrmarker avslöjar idag dessa mödor.

I hela Småland var 1800-talet nyodlingens sekel och vid en kartjämförelse framgår tydligt hur vissa av 1700-talets slättermarker redan vid storskiftet på 1850-talet hade dikats och lagts under årder och spade. Nyodlingsepoken pågick fram till första världskriget, eller med Granlunds ord: *"Adertonhundralets andra hälft och början av 1900-talet fram till 1911 karakteriseras av ständiga utdikningar och mossodlingar."* Ängarna hade blivit *lyckor*, där man huvudsakligen odlade vårsäd som korn och havre. Större nyodlingar i anslutning till vattendrag kallades *vener*.

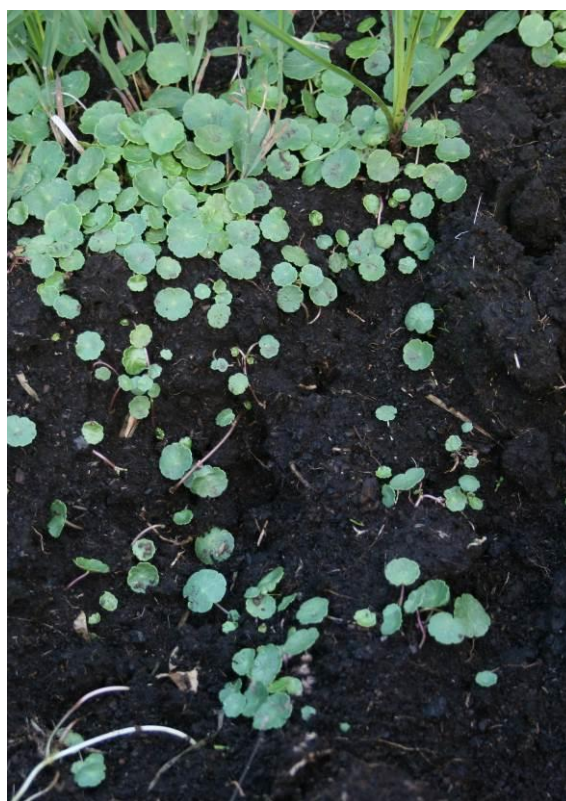
Mossodlingsepoken var framtvungad av befolkningsökningen och byggde på ny teknik, fosfatgödning och nya vallgrödor. Kring mitten av 1800-talet började man tala om "vattenskadade marker" och uppfattningen spreds att vatten var av ondo, i motsats till den gamla synen på vattnet som gagneligt i rätt sammanhang. Med djupplöjning och dynamit sänkte man grundvattnet och fick väldiga arealer torvmark att odla. Men även här brann torven slut och avkastningen minskade drastiskt på de marker där man inte tillförde stallgödsel och nya humusämnen. Nydikningar av de gamla mossodlingarna försöktes under de tidiga åren av Vitterhetsakademiens innehav, bl. a. av det stora Bråtlandet vid Dala.

Figur 15. I storskifteshandlingarna 1792 redovisas "Dahlskärret med Nyodel", specificerat som "3ne kärr på Hemskogen liggande, öfwerväxte med Al-Björk och någon Graneskog". I akterna 1815 kallas området "Dahla-Odlingen". På 1960-talet leds det välsignade grundvattnet bort av meterdjupa diken.

Figur 16. På de gamla utdikade venerna biter sig ännu gräsen lenttåtel och luddtåtel kvar, då det begav sig ansedda som mossodlingarnas optimala fodergräs

Figur 17. I avtappningsdikena trivs den lilla sellerisläktingen Spikblad.

Vallväxter

Alla de utslåttermarker som odlades upp till lyckor och som markerats på 1900-talets kartor är idag degenererade med mossa eller beskogade. Merparten av de gamla dikesmossarna planterades med gran under 1900-talet. Enstaka mossodlingar har lyckats återgå till något slags kärrstadium trots utdikning, men de hör till undantagen och vegetationen blir här aldrig lika artrika som tidigare.

I öppna eller halvöppna mossodlingar kan man finna rester av vallfröväxter som sått in så tidigt som på 1820-talet och som därmed är att betrakta som biologiska kulturmarkörer. Hit hör *brunört*, *ängsgröe*, *luddtåtel* och *lenttåtel*, den senare numera allmänt uppträdande som sterila mattor på alla slags kulturmarker i området. Dessa arter får anses helt sakna bevarandevärde.

Torpen

På Stensjös gamla ägor har ett 25-tal torp funnits genom tiderna, varav hälften kan återfinnas inom Vitterhetsakademiens ägor. Alla har inte varit i drift samtidigt och har också en varierad tillkomsthistoria. De tidigaste verkar vara båtsmanstorp, uppkomna under sent 1600-tal i samband med indelningsverkets tillkomst. Andra tillkom under 1700-talet genom arvsdelning och styckades av och skattlades vid storskiftet. Därtill uppkom under 1800-talet en handfull daglönartorp, av vilka de senaste övergavs på 1930-talet. De aktuella torpen på dagens utmark till Stensjö 4:1 är:

1. Mörkevik (1694-1812)
2. Kvarnkullen/Kvarntorpet (1766-1807)
3. Betsjörtorpet/Betsjönäs (ca 1800-1860)
4. Dalhem/Dala (1805-1819)
5. Djupsjöholt/Burseholt (1806-1860)
6. Starringsbacken/Starringsmåla/Sågkvarnen (1814-1837)
7. Grönskog (på Skrikebos f.d. utmark) (1825-1985)
8. Lundintorpet/Lundinhagen (1870-1932)

Härutöver har Håkan Nilsson lokaliserat ytterligare ett par stycken torplämningar (Nilsson 2017). Av de mest kortlivade torpen återstår bara ett spisiröse utan tydlig odlingsmark, medan de mest kontinuerligt brukade (t.ex. Mörkevik) uppvisar mångahanda rester från omfattande odlingssträvanden. Vid de äldre torpen har långvarig odling skett på moränjord, medan etableringen av yngre torp tycks ha knutits till dikning och uppodling av gamla slätterkärr (*mossar*). Också de höproducerande strandkärren vid sjöstränderna (*avor*) lades under torparnas plog under sjösänkningsepoken. Torparna hade som regel kreatur och var därmed beroende av hö, vilket efter 1860 i ökande grad odlades på utmarkens dikade mossodlingar.

Mycket återstår att utreda rörande torpens historia och historiska påverkan på landskapet. För att rätt kunna kvantifiera och vikta torpens roll i utformningen av dagens utmark behövs åtskilliga fakta kring torpens spatiala utbredning i tid och rum, liksom torparnas villkor avseende näringsfång och rättigheter. Hade torparna t ex rätt att fritt bärga nötter, hö och löv på utmarken? Hur stora områden berördes av deras ved-, virkes- och foderbärgning samt deras eventuella svedjebruk, betesbränning, och kolning? Även om förekomsten av dessa bruksformer kan beläggas från Stensjöns utmarker kommer vi sannolikt aldrig få fullt klart för oss exakt vilken roll torparna har spelat i sammanhanget över tid. Sök uppgifter om torpens utbredning och markanvändningshistoria. Liksom deras. Hur mycket djur hade de?

En snabb översyn av torpnamnen i Döderhults socken visar ett stort antal rena naturnamn som *-kärr*, *-berg* eller *-mosse*, men en ännu större rikedom av ändelser som *-hult*, *-horvan*, *-fället*, *-äng* eller *-lunden*. Om vi förutsätter att alla dessa namn ursprungligen har refererat till befintliga platser i landskapet får vi en bekräftelse på att utmarken har varit oändligt rik på specifika och individuellt benämnda trädbestånd, hagar, utängar, svedjor och vretar.

Torpväxter

Beroende på torpens karaktär och historia kan de kulturväxter som påträffas kvarstående vid torptomterna ha en bred härkomstshistoria. Flertalet torde dock härstamma från perioden 1850-1930. Förutsättningarna för att finna torpväxter hänger framför allt samman med tiden för ödelämnandet av torpen och därmed graden av igenväxning och konkurrens från den naturliga vegetationen.

Bara vid ett par torp återfinns ett bredare urval av gamla torpväxter. Vid Lundintorpet påträffas förutom Stensjöns rikaste förekomst av gullvivor även *björnbär*, *narcisser*, *påskliljor* och *pärllhyacint* samt den exklusiva *blå skomakaririsen* (*Iris aphylla*).

Kring torptomten vid Grönskog blommar ännu arter som *brandlilja*, *fyllda narcisser*, *lila aklejer*, *hesperis*, *vinca*, *rosor*, *storrans*, *spenört* och *skogslök*. Den dubbla pingstliljan torde vara den högväxta väldoftande "stenbrohultnarcissen", som Linné 1732 kallar *Narcissus totus niveus multiplex*, och som i Kalmar län av gammalt har kallats *Nar-Sissa*. Vid mitten av 1800-talet var den allmän i hela Smålands inland enligt Scheutz (1864). Det stora beståndet av *skogslök* vid ladugården härrör troligen från aktiv odling som köksväxt. Skogslöken eller *Rockenbollen* (efter franskans

Rocambol), som den kallades på Linnés tid, har varit en vanlig torpväxt i Småland åtminstone sedan 1700-talet.

Figur 18. Skogslöken var förr en uppskattad soppgrönsak.

Figur 19. Skomakaririsen hör till Stensjös verkliga rariteter. Den är bara känd från ett tiotal platser i landet.

Bärande träd på utmarken

Vid några torpställen står vårdträd av *lönna* kvar, samt snår av *syren*, *spirea*, *slån* och *buskrosor* av olika sorter (ej närmare identifierade). *Linden* uppges av Gustawsson & Kvarning (1976) ha nyttjats för basttåkt och bestånd av lindar påträffas bland annat vid Betsjötorpet. *Basteviken* på Betsjöns västsida har sannolikt fått sitt namn av ett lindbasthult. Lindbasttäkten lämnar dock som regel inga avläsbara spår i träden, eftersom täkten främst försiggick på grövre grenar som kapades.

Vad gäller *hassel* finns på flera ställen på hemskogen samlade bestånd av grova bukettformiga hasselrunnor, som bör ha varit föremål för rotskottshuggning och riktad omvårdnad för såväl löv och nötskörd som för tunnbandsproduktion. Inga spår av stängsel har återfunnits kring dessa och det är oklart i vilken utsträckning torparna ägde tillgång till hasselnyttjande. Då hasseln förekommer spontant på bättre jordar (t ex i kanten av odlingar och i varma moränsluttningar) måste de bedömas med försiktighet. Befintliga bestånd av grövre hassel bör i alla händelser röjas fram och vårdas.

Förekomst av *vildapel* har noterats på flera ställen, företrädesvis i närheten av torpgrunder men även i gamla bryn, på mossodlingar och i moränmarker. Vildapeln har omhuldats förr, då dess frukter nyttjades till framställning av ättika.

Förekomsten av *oxbär* i allehanda miljöer, även långt ifrån odlingar och bosättningar, indikerar inte någon kulturpåverkan. I synnerhet arten spärrgrenigt oxbär är på snabb spridning i Småland sedan flera decennier, i första hand genom fåglar. Arten saknar därmed indikatorvärde.

Figur 20 | Hemskogen finner man hassel på många ställen, varav några troligen är gamla nöthult.

4. Gränser och vägar

Bleckade träd

Här och där på utmarken påträffas sporadiskt gamla träd med bleckor. Idag är de oftast inte direkt tolkningsbara genom att t ex markera en befintlig stig, så man kan behöva kolla dem mot historiska kartor. Då kan man med lite tur finna att en stig eller vinterväg gått fram här, en by-, socken- eller allmanninggräns, eller kanske att ett område har varit flerfaldigt uppdelat i tegsystem för slåtter eller torvtäkt. I gränsen mot Skrikebo står ekar med bleckor som troligen är gränsmärken (se omslaget).

Vi får anta att utmarkslandskapet har varit försett med allehanda slags information i träd, här som annorstädes. Då alla gamla furor – levande som döda – har huggits bort, saknar vi hela denna dimension av spår från mänsklig närvaro på utmarken. Tre gamla furor försedda med bleckor med ristade tecken har påträffats, varav två är liggande sedan länge och övermossade.

Stigar

Ett utmarksområdes stigsystem är ofta en studie i naturgeografi. Liksom vattnet orienterar sig efter områdets terrängformer följer även människor och djur de naturgivna stråken. Medan gamla stigar och färdleder löper på bergåsar och genom torra marker med liten brutenhet, följer viltstigarna snåriga och blöta marker i dalgångarna, där skydd och mat erbjuds. Kreatursstigar följer sin egen logik och rör sig ömsom utmed vatten, ömsom till gräsrika högläntare marker, som även erbjuder vilplatser. Gamla vallningsstigar kan ännu spåras där de in i modern tid har fortsatt nyttjas av den frigående boskapen. Ett sådant stråk kan följas runt Sjömossen (Stärringens sänkta västra del) och ett annat till det gamla vadstället över Virån nära utloppet i Djupsjön.

Figur 21. På ett par ställen på Betsjönäsets norra utmark ligger döda gammelfuror med ristade eller huggna spår i bleckorna. Sedan länge glömda signaler till vallhjon eller skogshuggare, fiskare eller slåtterfolk.

Figur 22. Även gamla tiders körvägar har blivit sällsynta på Stensjö.

Körvägar

Av utmarkens gamla timmer- och hövägar finns inte mycket kvar, merparten av sådana körslor försiggick därtill vintertiden. Då Stensjöskogarnas gamla sommarvägnät utvidgades, breddades och nydonades på 1960-70-talet övergavs även åtskilliga gamla körvägar. Den längsta återstående intakta gamla utmarksvägen torde vara Kvistkärrsvägen, längs Betsjönäsets västra ägogräns. Här finns en oväntat rik mix av kärr-, skogs-, ängs- och hedmarksväxter, vilka har spritts med hästar och körfordon. Karaktärsväxter för dessa stråk är *stagg*, *knägräs*, *blåsuga*, *smultron*, *ärenpris* och *ängsvädd*. Även den gamla vägen söderifrån till Grönskogstorpet följer sin ursprungliga sträckning.

Gärdsgårdar

Av äldre stängsel i utäogränsen kan rester ses på flera håll, dock endast vid Grönskog i form av muren till en halvgärdsgård, en hägnadstyp som blev allmän efter stängselförordningen på 1730-talet. I övrigt återfinns blott hopsjunkna gärdsgårdsruiner sammanfogade med ståltråd och därmed av yngre datum (1900-tal). Däremot återfinns rester av gärdsgårdar kring åkerodlingar på utmarken, både i form av multnande *trinner* i gran och enestavar samt avsågade stubbar från enar som tjänstgjort som stöd. Fragment av stängselvirke med handsmidd spik vid Långsjöängarna i SV kan utgöra rester av den påbjudna stängsling som genomfördes efter laga skiftet 1853 och stängselförordningen 1857.

Gärdsgårdarna längs dagens inägo gränser är av samma stora värde för utmarken som för inägorna. De utgör den i särklass största volymen död ved i hemskogslandskapet och även om den huvudsakligen består av klenvirke av gran, är detta virke som regel senvuxet och hårt och tillgodoser många lavar som lever på död ved. För vedborrande insekters del kan hagvirket inte ersätta grov död furuved, men har genom sin kontinuerliga fortvaro goda förutsättningar att gagna insekter knutna till död gammal gran. Som ekologisk resurs är de befintliga gärdsgårdarna av största betydelse.

För att trygga virkesresursen på sikt och sträva efter att göra Stensjö självförsörjande på stava- och trinneverke, behöver skogshanteringen planeras så att platser med tätväxande gran säkras. Ett antal täta granhult finns idag att tillgå på gamla lyckor och torrlagda mossar runtom på utmarken.

Figur 23. Vid torpet Grönskogs västgräns mot Skrikebo återfinns en av utmarkens få rester av äldre hägnader. Denna halvgärdsgård har uppenbart varit i bruk in i modern tid, med tanke på ståltrådshanken.

Figur 24. En rik lavpäväxt är kvittot på att fint senvuxet virke har använts till gärdsgården.

Bryn

Intimt sammankopplade med vägarna och vägkanterna är gärdsgårdarna. Dessa landskapselement ska dock inte likställas. Där en grusväg löper genom kulturmarken finner vi ofta en blandning av ängsväxter och andra växter, däribland brynväxterna. Dessa kan dock lika ofta uppträda längs stängsel och fägator i hagmark, i tomtgränser och på åkerholmar. De är klart kulturgynnade genom att de tydligt uppsöker det hävdade landskapets olika linjeelement.

Bland karakteristiska brynväxter i Stensjö finner vi *spenört*, *natt och dag*, *småborre*, *stor blåklocka*, *bergmynta*, *kungsmynta*, *skogslök*. Mot stenmurar och kring stora rösen finner man ofta de värmekrävande arterna. På utmarken finns ytterst få stenmurar bevarade och de som finns saknar solexponering.

Figur 25. Natt och dag är en typisk bryn- och välgkantväxt som är allmän i Stensjö.

5. Övrigt utmarksnyttjande

Lövtäkt

Gunnar Källenius framhåller lövtäkten som mycket viktig i Döderhults socken sedan äldsta tid och åtminstone fram till och med 1700-talet, innan getternas antal klingade av på allvar: "*Får och getter var billigare i drift, eftersom de till stor del kunde klara sig med lövrisknippen under vintern*".

För Stensjös vidkommande hävdar K-A Gustawsson och Kvarning (1976) att lövtäkten var ett viktigt komplement till den begränsade foderskörden från hårdvallsängarna och att alla slags lövträd *skathöggs* (hamlades) och tuktades för lövfodertäkt.

Merparten av lövfodret samlades in på utmarken, men här ströks inte lövet från hamlingsträd, utan bröts från björkar som ändå skulle fällas till sved eller ved. Craelius beskriver hur björklövet bryts och kärvas från de björkar som man fäller på svedjelanden. Granlund uppger att man vid barvinterns fällehuggningar sparade björken för att under sommaren hinna bärga lövet. Craelius anger även att man *förutom på svedjelanden* tog löv från foderträd, som var placerade överallt där de inte stod i vägen, vilket öppnar för en diversifierad lokalisering även av hamlingsträden.

Mårten Aronsson har framkastat misstanken att svedjeförbudet under första hälften av 1800-talet förändrade lövfoderbruket i byarna. I och med att en stor del av foderlövet traditionellt togs från björkfällen i samband med svedjande hade man efter förbudet inte längre björklövet "gratis". En rimlig tanke är då att detta medförde en kraftigt ökad satsning på hamlingsträd. De hamlade kandelaberbjörkar som i östra Småland brukar kallats för *storbjörkar* (Edqvist & Karlsson 2007) skulle här i så fall kunna ha en del av sitt upphov. Svårigheten att åldersbestämma hamlade träd gör dock att teorin inte kan testas på dagens bestånd av hamlingsträd i Stensjö.

Lövfoderträd

Hamlingsträdens nära nog hundra procentiga frånvaro på Stensjös utmark idag är inte alldeles lätt att förklara. Hamlade träd har nog inte saknats, men har troligen huggits till ved under 1900-talet. Evert Börjesson berättar att han under sina år inte har sett några hamlingsträd på utmarken, förutom ett vid Lundintorpet (nedsågat?). På Stensjös inägor finns ett representativt bestånd av gamla hamlade askar och lindar, samlade framför allt på byns äldsta marker. Hamlingsträden har oftare stått i inägomarkernas småimpediment än ute på utskogen, men det är påtagligt hur de saknas även vid de gamla torptomterna. Hur många hamlade träd som funnits på utmarkerna kan vi inte veta idag och inga gamla dokument eller foton kan hjälpa oss heller. En ensam sälj med hamlingsspår intill rösen vid Kvistkärrsmossens gamla odlingar får representera hamlingsträden på utmarken.

En olöst fråga gäller i vilken grad de stora sockelalarna är kulturprodukter. I alla goda gamla slätterkärr finner vi klibbalar med mer eller mindre väl utvecklade och därmed mycket gamla rotsocklar. Frågan är om dessa tillkommit genom aktiv tuktan och gallring av stambuketerna för något speciellt ändamål som löv, hägnadsris eller ved? Grova gamla alar hör till ovanligheterna i slätterkärrarna.

Asplöv var ett eftertraktat foder till hästar och av aspvirke gjordes i äldre tid *sticketak* (spåntak). En vattendriven stickhyvel finns ännu bevarad vid Såghagen i byn. Att aspen har värderats särskilt omvittnar en notis i lantmäterihandlingarna. Vid storskiftet 1801 delades marken vid torpet Långsjömåla mellan Lars Jönsson och änkan Maria Eriksdotter. Vid revningen begärde änkan Maria att de aspar som stod inom väggallmänningen skulle tillfalla henne skattefritt. Vad för slags värde dessa aspar representerade framgår inte. Kanske avsågs endast vedvärdet, eller så idkade hon något slags slöjd, för vilka träden lämpade sig. Tydligt är i alla händelser att aspen har gynnats kring torpen. Under 1800-talets senare hälft kom för övrigt Smålands aspar att bli mycket eftertraktade för avsalu till Jönköpings tändsticksfabrik.

Figur 26. En illa medfaren gammal fodersälg

Figur 27. Möjlig skafkatning i björk.

Kolning och tjärbränning

Enligt Källenius (1999, s 195-197) var under 1600-talet kolningen av mindre betydelse här, medan *tjärbränningen* var mycket betydelsefull. Den stora tjärdalen vid Långsjösågen är markerad ännu på 1814 års ägokarta. Inga säkra spår av preparering för tjärved i stående tall har påträffats i skogarna, även om Evert Börjesson uppger sig eventuellt ha sett tallar med spår av katning efter fönsterverke på hemskogen längre tillbaka. Ett indirekt spår kan vara frånvaron av gamla tallstubbar i vissa områden.

Kolbottnar har påträffats i skogen vid Lomgölen och nära Eldberget.

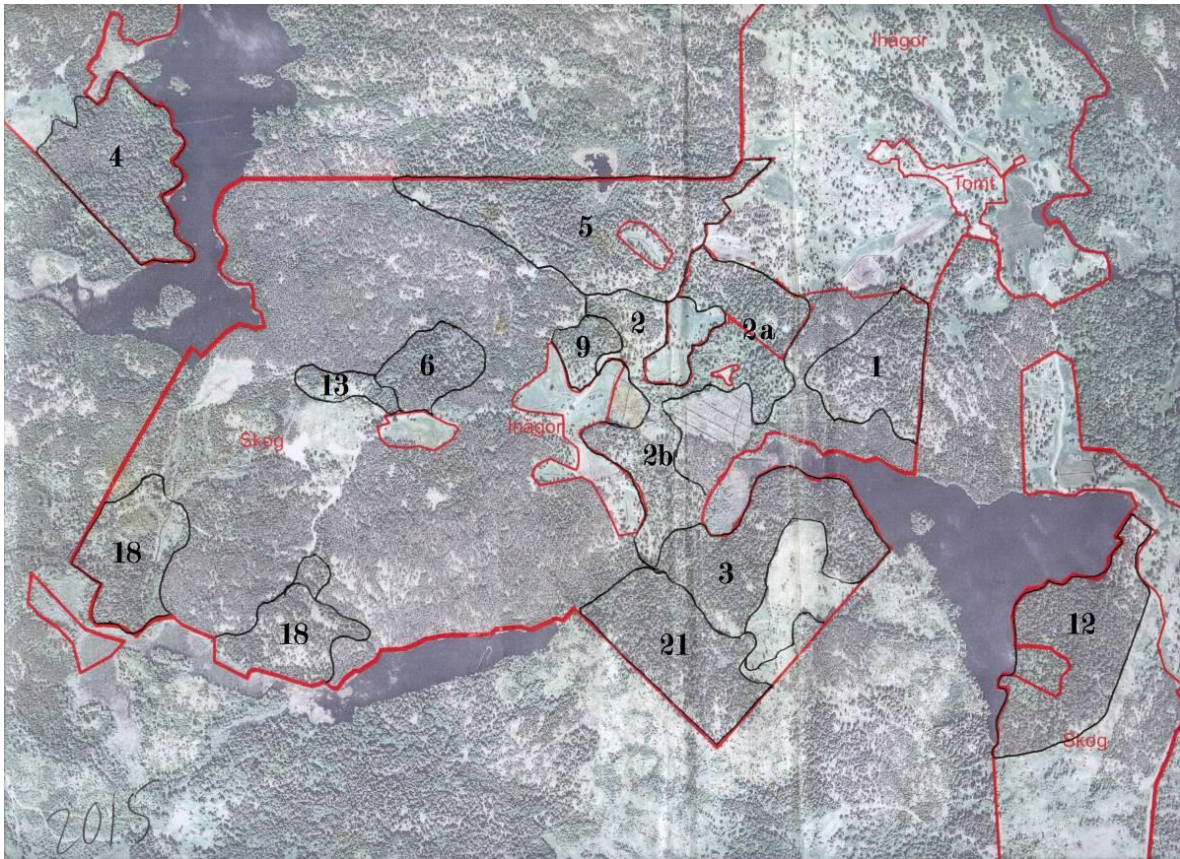
Ämnesträd

Enstaka glasbjörkar med spår av *nävertäkt* har iakttagits, liksom tänkbar *skafkatning* nära vadet vid Kvarnbackfallet, spår som möjligen kan knytas till torpen eller kvarndriften.

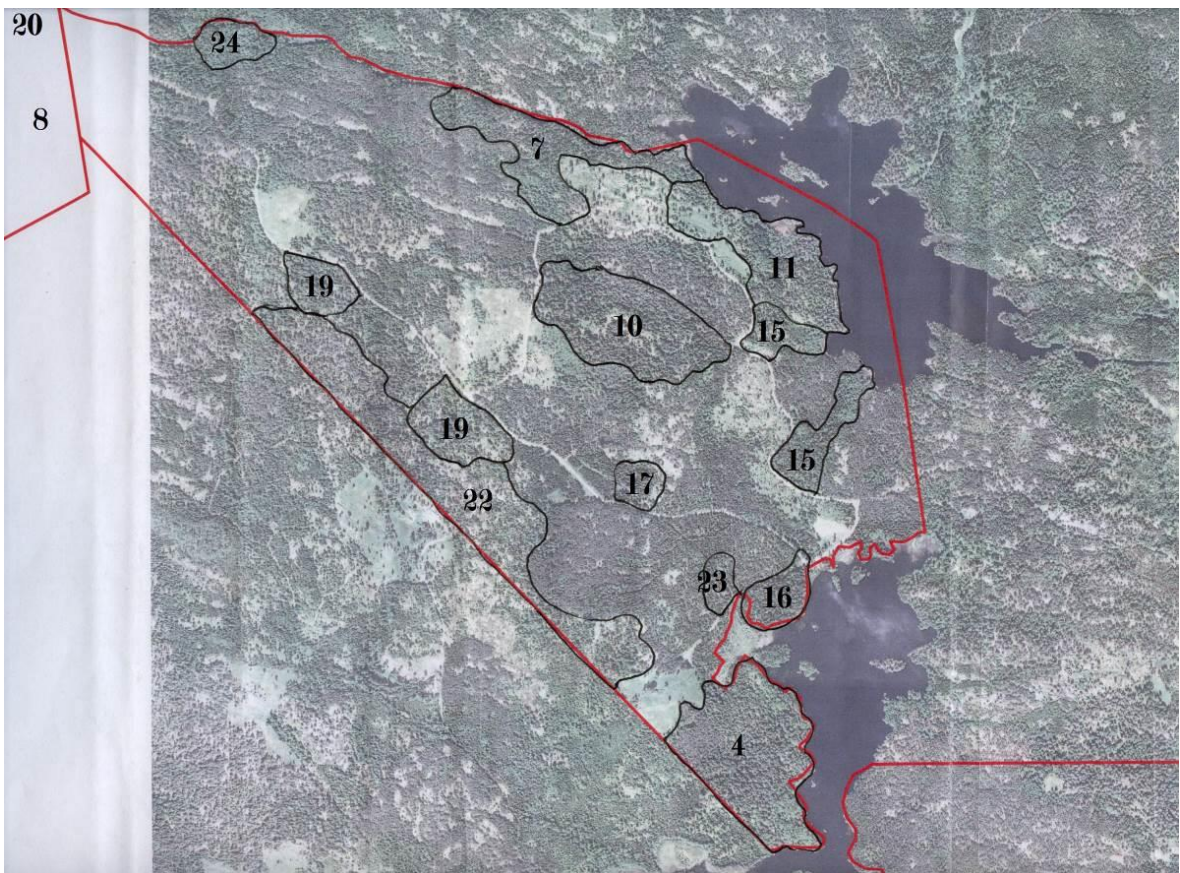
Uppstammade *eneträd*, sannolikt för stavavirke påträffas sällsynt på utmarken, t.ex. längs Virån norr om Grönskog.

Timmer och annat kulturvirke

Av skifteskartorna från 1800-talet att döma har ängslador funnits vid vissa slätterkärr. Inga rester återstår idag av dessa. Kring de större nyodlingarna bör lador ha funnits, rester bör i så fall kunna uppletas vid Venerna, Långsjöängarna och vid Sjömossen vid Stärringen. Inte heller vid de gamla torpställena har några rester av gammalt hässje- eller byggnadsvirke påträffats, undantaget de bevarade ekonomibyggnaderna vid Grönskog, som båda är rödmålade och knappast mer än 100 år gamla. Rester av sporadiska jakt-/fiskekojor finns, som dock är av yngre datum och utan intresse.

Figur 28 Delområdena på Hemskogen-Söderskogen.

Figur 29 Delområdena på Betsjönäset.

Kapitel 2. Beskrivning av inventerade delområden

Områdesnumreringen återfinns på figur 28-29. De klamrade siffrorna i texten hänvisar till registerpunkterna på karta 6-7.

1. Hällskogen söder om byn mot Stärringen

Tät igengranande tallskog dominerat av ett stort parti hållmark centralt och ungtallskog runtom. Hällmarken i ytterkanterna med gles tallskog, mestadels i åldern 50-70 år, genomskuren av smådalar med frodiga små starrkärr, gran och aspkloner. På bergåsarna i väster tät enskog, delvis död p.g.a. torka. Hällmarken i centrala partier domineras av lav- och ljunghed med bestånd med 150-200-årig tall och smådalar med risvegetation. Enstaka riktigt gammal gran. Inga brandspår. Ytterst lite död ved utom enstaka vindfällan. Gamla tallar med knuligheter i brösthöjd. Enstaka tallar med betesspår i form av stolkar och getris. Mot inägo gränsen S om Tomtmossen ett vidsträckt och tätt hasselbestånd, uppkommet efter avverkning.

2a. Odeln-Dala [pkt 174-175].

- **"Skogsbetet" mellan Hästhagen och Odeln.** Gott om vidkroniga aspar och ekar i skogen närmast Hästhagen. Kraftigt igengranad hagmark med hållpartier med gamla tallar och däljor med hassel. Ett fåtal gamla hasselrunnor med meterbreda socklar omges av expansiv unghassel [pkt 175]. Bör huggas/brännas ur till hagmark och inkorporeras i inägoskiftet.
- **Ekhagen.** Området öster om Odeln utgörs av sedan länge obetade hagar, där ekkrott och snår av hassel och hägg (delvis som uppslag efter röjningar). Inga gammelekar, men många träd i 70-150-årsåldern. Delar av hasselbeståndet kan vara rester av gamla hässlen [pkt 174]. Den lilla åkern öster om Ekhagen utgörs av en gammal fodervall med *luktklöver* rikligt. Arten som är sällsynt påträffades här även 2001 under projekt Smålands Flora. Möjlig rest av äldre insåning. Om åkern odlas upp bör en slåttrad kant behållas för florans skull.
- **Bråtlandet.** Stor mossodling som sträcker sig ned till Stärringskärren. Enligt 1792 års karta var området redan då uppodlat, "8 tld åkerplaner uti Bråtlandet upförde till 3dje kornet", medan den lilla del som tillhörde frälsehemmanet och kallades *Kungens Bråtland* "allenast till 1ste kornet blifvit uppskattad". Området nydikad vid Stärringens sänkning år 1900 och därefter fördjupad dikning i samband med restaurering på 1960-talet, då mossen var bevuxen med yngre björk (enligt bilder i Gustawsson & Kvarning 1976). Björken avverkad på 2010-talet, idag tät slydjungel, som föröder landskapsbilden.
- **Vägarna genom området.** I anslutning till odlingsmarken vid Dala finner vi utmarkens idag kanske artrikaste gräsmarkshabitat – *vägkanterna*. Artrika vägkanter med ängsprägel flerstädes genom utmarken. Varierande mellan fuktäng och torrbacke beroende på exponeringsgrad och fuktighet. Vanliga är arter som *smultron*, *liten blåklocka*, *blåsuga*, *blodrot*, *gulmåra*, *kungsmynta*, *bockrot*, *svartkämpar* och *pillerstarr*. På öppna och mer gynnade lokaler förekommer även *jungfrulin*, *darrgräs*, *solvända* och *backförgätmigej*.

2b. Dalmossen-Lundintorpet.

- **Hygge** vid Lundintorpet uppvisar täta enbuskage och hårt älgbetat ekkrott, med täta uppslag av björk i sänkorna, gräsrikt med inslag av smultron och annan ängsflora. Merparten av detta område torde vara betesmarker i anslutning till Dalatorpet och Lundintorpet.
- **Lundintorpet.** Torpet var i bruk 1870-1935 ca. Vid **torpruinerna** fin torpflora med *gullvivor* i stor mängd, *björnbär*, *narcisser*, *påskliljor*, *pärllhyacint* och blå skomakariris *Iris aphylla*. Hela den fina torpkullen invaderas snabbt av örnbräken och björnbär och den gamla ängsfloran är på reträtt. Stubbe efter en stor ek i kanten, nyligen nedsågad? Slätterbehov akut, bränning olämpligt annat än som restaureringsåtgärd, med tanke på örnbräken. Vid Sågkvarnshagen mot Långsjöbacken omfattande stenverk och murar efter den gamla vattensågen. Här även en gammal tjärdal nära den forna sjöstranden, utmärkt redan på 1792 års skifteskarta.

Figur 30. Vid Erlandsmosse anas de gamla stängsellinjerna i rader av granar som grott intill gärdesgården.

3. Sörskogen öster om Långsjöbäcken [pkt 002-017 och 148-159].

- **Sörskogskärren** [pkt 2-4 & 157-158]. Rakt söder om sågbron mynnar en långsmal dälja med alkärr (med socklar) och dikade f.d. slätter- och odlingsmarker [pkt 2]. Hackerör i kanterna, hela stråket flankeras av hassel och vidkroniga gamla aspar. Bitvis svämgolv med f.d. slättermarker (bekräftas av kartan 1800). Det stora genomdikade men ännu blöta egentliga Sörskogskärret i SO har gamla alar på socklar och rik starr- och kärrvegetation [pkt 3]. Stråket fortsätter över det svårframkomliga jättehygge som dominerar östra delen av området, till ännu ett par små mossodlingar intill östra gränsrådet, med torprester, rösen och döda aplar i kanten [pkt 157]. På storskifteskartan 1815 heter kärren längs stråket (från V till Ö) *Brännkärret-Söderhorveskär-Söderskogskärren*.
- **Gräsmarksfragment på hygget och i granungskogen** [pkt 159]. Stigar och fläckar med rester av de små hårdvallsängar som låg här enligt kartan 1800 (där dock inte norra delen av kärrstråket är markerat). Här kämpar mot granskuggan *gullviva*, *gullris*, *bergmynta*, *blekstarr*, *liten blåklocka*, *smultron*, *blåsuga* och *jungfrulin*
- **Erlandsmosse** [pkt 12]. Området avgränsas i NO av Sjömossen, som är Starringens genom sjösänkningen 1900 uppgrundade och igenvuxna västra vik. En gammal utåker – *Erlandsmosse* – finns i norra delen av området, redan på kartan 1815 syns diken här. Idag med 70-årig granplantering. Enstaka stora gamla ekstubbar ute på tåkten visar att man behållit ekar i åkern (!). De gamla åkerdikena delvis igensatta, med död granskog i väster och rikt starruppslag genom röjningsgödslingen. Gamla grunda diken, troligen före år 1850, för dränering av det ursprungliga al-ek-kärret, har torkat upp när torven har sjunkit. Enstaka torrlagda gamla sockelalar står kvar i terränghaket vid den gamla fastmarkskanten. Ett djupt krongdike har senare grävts/sprängts genom moränåsen ut till sjön och sprängsten har lagts upp som del av inhägnaden runt åkern. Spåren av stängsling i övrigt rätt otydliga. Stängsellinjen följer i norr backen några meter ovan åkerflaket och identifieras på trädlinjer (ganska otydliga), enstubbbar och ljusgranar (samt en svårtolkad skada på en ek). Att området

lades ut till bete efter upphörd odling visas av de avsågade enstavarna samt betesskadade stolckgranar i planteringen, med kraftigt nedsatt vitalitet (borde borras!). Att ett exemplar av *sårlåka* påträffades på stigen i fastmarkskanten kan möjligen ses som ett tecken på att beteskänslig flora nu är på väg tillbaka.

- **Sågkvarnshagen** [pkt 13-17]. Skogen mot sjön norr och väster om Erlandsmosse är rik på betesspår, med många enbuskar och ställvis frånvaro av risvegetation. Den gamla fästigen hit är markerad med bleckor i tallar och kan följas över höjdsträckningen som har kallats *Söderhagemon* och runt Stärringkärret, med bl. a. *blåsuga* i stigen (se fig. 4) och vidkronig asp och sälg i skogen. Enstaka stängselspår i gran intill stigen, som fortsätter som gulmarkerad stigled längs Långsjöbäcken.

4. Betsjöns västsida. [pkt 018-027]

Hyggen och 35-åriga tallodlingar längs vägen. Det flikiga strandskiftet är rätt homogent: kraftigt blockrik morän med lågpartier med tre tydliga gipar med alluvialgolv mot den sänkta Betsjön (1850-tal enligt Stensjöboken). Uppstickande hållar och klippartier mot sjön med enstaka jättekast. Skogen naturligt gles i ramlet, med äldre tall-ekskog, med inslag av asp, björk och lind. Detta skikt av 100-150-åriga tallar, ekar och aspar står glest över hela området, med vissa koncentrationer (ett par grova tallar bör borras). Framgångsrik gransuccession på all bättre mark. Yngre ek klarar sig i huvudsak i torra blockpartier med glesare gran. En massiv förgraning råder generellt i området, där grova och yviga 60-70-åriga granar förkväver de spärrgreniga ljusträden. Detta stämmer bra med ekonomkartan från 1942, enligt vars flygbildsbakgrund större delen av området verkar vara så gott som helt öppet (gles lövskog enligt generalstabsbladet 1875).

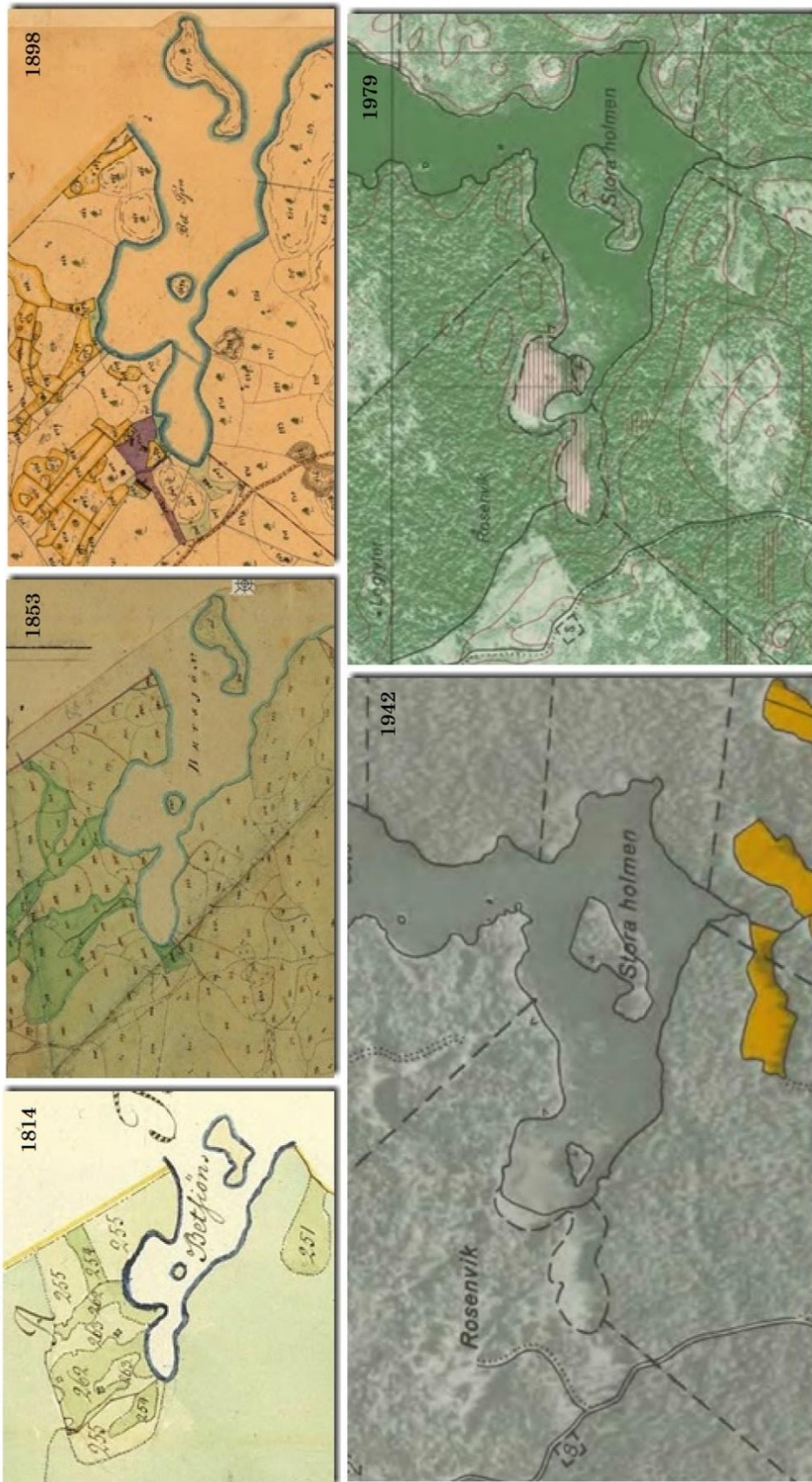
Frågor om områdets tidigare hävdkaraktär väcks av att betesindikatorer som enbuskar och ljung i hela området enbart påträffas kring ett par av hållarna mot sjön. Fältskiktet är blåbärsdominerat med örnbräken i gläntor, dock mindre än i många andra delområden. Vid glänta efter ekavverkning i norr även äldre lind och lite hassel vid en möjlig gammal torpplats [pkt 20]. Tusenbrödragan i ett strandkärr med klibbal kan utgöra ett tänkbara framtida stängfång [pkt 24]. Äldre ekar återfinns främst i strandskogen i söder, där de står tydligt posterade invid den gamla strandlinjen runt de tre större avornas alluvialgolv.

I hela området kan inga brandspår i träd eller kolbottnar återfinnas och heller inga spår efter betesdrift i form av stängselspår eller betesskadade träd. Ett par oläsliga bleckor i tallar utan direkt läsbarhet [pkt 22 & 25]. Ruiner av tallstubbar (avkapade) här och där och fällskador på flera tallar. Mycket ont om död ved i hela området, en enstaka stupad ek och någon sparad högstubbe. Brist på lavar och intressanta gnag vittnar om kortvarig trädkontinuitet i områdets östra två tredjedelar.

Det är oklart är varför området hyser en sådan mängd ljusträd men helt saknar enbuskar, när brandspår samtidigt saknas? (Brist på enar brukar sättas i samband med hög brandfrekvens). Att granen ökar så kraftigt idag, i skydd av en etablerad lövgeneration, vittnar också om en pionjärsituation. Området har tidigare förmodligen saknat granskog under mycket lång tid.

Avorna är fyra-fem till antalet (ej punktregistrerade) och är markerade som slätterkärr på kartan 1800. Uppenbart har de hamnat över högvattengränsen vid sjösänkningen under tidigt 1900-tal och därmed förlorat sin karaktär. Kvar finns enstaka blåsstarr, videört och vass, myllan är dock mestadels grundligt svinbökad. Uppenbart finns ännu en fröbank som tillåter gräsmarksflora att gro varhelst solen hittar ned i förhuggningar, gläntor, svinbök och översvämningsfläckar.

Figur 31. Fem kartor över Betsjön. På karta 1814 och 1853 ser vi hur kärrmarkerna norr om viken är ianspråkta som slättermarker av frälsegården, Stensjö 1. På nästa karta från 1898 framgår att de sidlänta ängarna har dikats ut och odlats upp under den stora nyodlingsepoken 1850-1900. De båda ekonomkartorna från 1942 och 1979 visar att odlingssepoken blev kort. Under 1900-talets första år sänktes Betsjön ett par meter för att ge ännu mer odlingsmark. Nyodlarna hade dock till stor del emigrerat redan och tiden hann ikapp. Tegarna övergavs efter första världskriget och skog planterades på skiftena. Idag minner bara hav av vass och otydliga diken i granskogen om denna historia.

Figur 32. Asp och ek kämpar en ojämn kamp mot uppväxande gran i Betsjöskogen [pkt 24].

5. Lomgölenskogen [pkt 28-31]

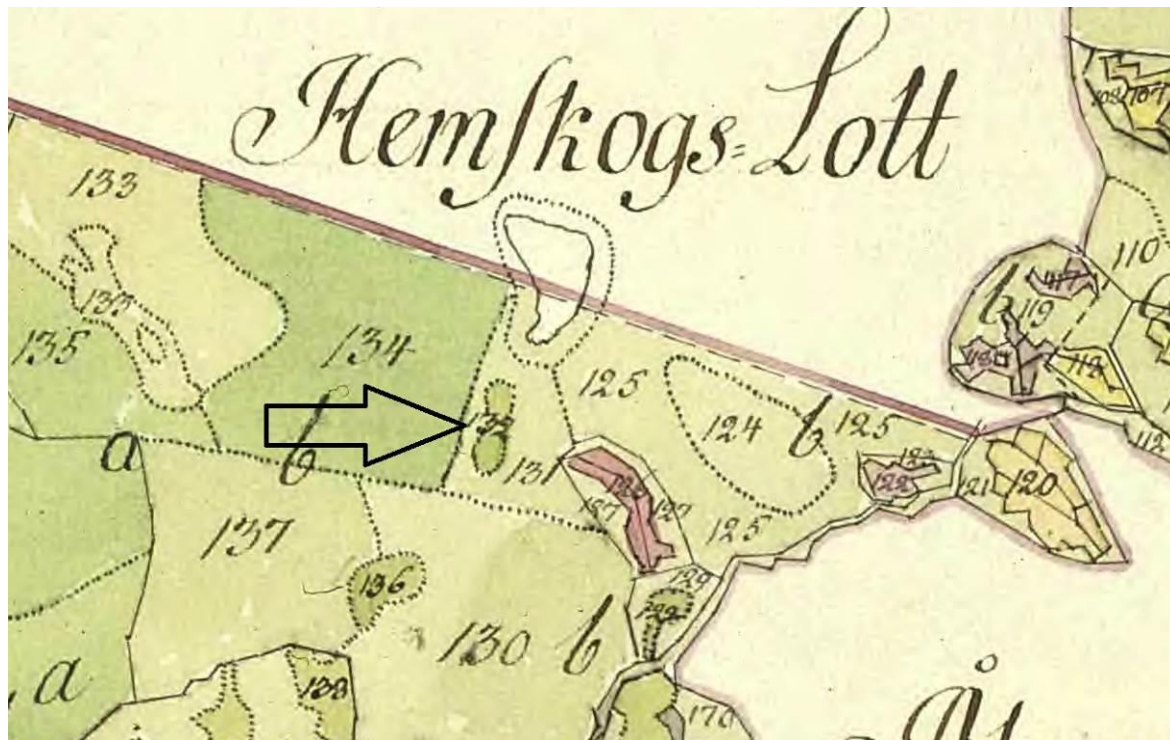
Biotopskyddsområdet utgörs av 80-årig granskog med 200-åriga tallöverståndare. Före 1930 var här troligen gles hållskog med gammeltall, sparad för timmerfångst. Granförtätning pågår för fullt och många jättetallar står invuxna och kvävs. Knappt någon återväxt av tall. I området överväger ursvallad morän med mossklädd blockmark samt en bergås med berg i dagen som löper i ost-västlig riktning. En hel del ek, mest i yngre åldrar, enstaka asp och björk i fuktiga svackor, ont om löv generellt. Lite öppnare björkpartier (gamla "barkborretorg"?) norr om ägo gränsen, tusenbrödragran på möjlig kolbotten med röse intill (alternativt gammal åkerlycka).

Området är markerat som *skog* på 1794 års karta och inte som betesmark, vilket troligen endast indikerar att skogen var reserverad för timmer och inte att den var helt avlyst för bete. Ont om tydliga betesspår, vid [pkt 29] ett grandominerat område med undertryckta trampgränar. Enbuskar endast i öppna hållmarker. Fältskiktet har sparsamt med risvegetation (mest blåbär), ört- och gräsrika partier mer frekvent längs stigar osv med *kovaller*, *blåsippa*, *viol*, *gökärt*, *ekorrbar*, *skogsfibblor*, *lundgröe* och *örnbräken*.

Den generella bristen på död tallved inom biotopskyddsområdet kan delvis knytas till vedfångst, men främst till den storstädning som utfördes på 1980-talet, då enligt uppgift döda tallar ska ha tagits bort. Med dessa torrakor försvann sannolikt även de sista spåren efter ristningar, brandspår, kådtäktsspår etc.

Ett alkärr bildar en bård längs sydänden av Lomgölen. För att vinna denna våtmark till odling företogs ett ambitiöst avtappningsarbete av Lomgölen 1854. Inga spår av detta återstår förutom det uppgrundade diket ned mot Nykärret.

- **Lomgölskärret.** Sydväst om Lomgölen ansluter via några temporärt vattenfyllda vätar ett genuint slätterkärr med gamla alsocklar med olikåldriga runnor och en tät matta av flask- och blåsstarr [pkt 30]. Inga tydliga spår av stängsel, dock otydlig trädrad. Troligen upphörde slättern här redan på 1920-talet (?). Kärrret heter *Lomgölskärret* på 1815 års storskifteskarta, där det är upptaget som äng (se fig. 10 och 33). I öster öppnar sig den dikade mossodlingen Nykärret.

Figur 33. Lomgölskärret 1815 (pilen)

6. Stortallholmen norr om Torpmossen [pkt 33-41]

En 6 ha stor moränkulle, omgiven av sankade stråk med alkärr (dikade). Uppemot metergrova timmerfuror står gles i granförband enligt känt mönster. Enstaka skyhögt gammelgran med kvistfri stam 10-14 m står i blockterräng. Intrycket är att denna gammeltallholme för 100 år sen var en blockig moränknalle med en gles stortallskog omgiven av gammal granskog och slåtråde alkärr. Troligen stod här även (in i sen tid) talltorrakor.

Gott om död granved i olika nedbrytningsstadier, lågor och gnisslande stågor. Knappt några döda eller liggande tallar, vilket vittnar om att detta timmerträdsbestånd har skötts om.

Alkärren med ljusekar i kanten och gamla socklar, med oftast självgallrade enstammiga alar eller i östra delen björk. Många kärr har karaktären av vätar (kanske p.g.a. dikning) och är redan torrlagda för säsongen, med varierande grad av starrvegetation. Östra dikesmossen degenererad med mossa, avdikad mot öster [pkt 33]. En ofantlig asp intill diket växer i dikesmassor med sprängsten och avslöjar att den inte kan vara mer än 80 år gammal [pkt 34]. I kärret i norr även fina alrunnor på stora socklar [pkt 39, 40]. Eklågor i kärret överlupna med mossor. I de bördiga kantzonerna mot kärren står i fastmarken flerstädes hasselbuskar, utan spår av hävd.

Inga tydliga stängselspår, dock mer eller mindre otydliga trädrader på ett par sannolika ställen (enligt Stensjöboken var utängarna sällan stängslade utan oftare skyddade av uppkastad jord eller sten och stubbar). Betesdeformerade granar på flera ställen utanför stängslen. Båtgranar och granar med getris och stolkar (bör borras) [pkt 35, 36, 37].

Västerut vidtar småbruten mark med hållar och klippor. Här yngre gles tallskog med gräs och örnbräken i fältskiktet. Vad berättar det? Är gräset rester från hyggesfasen eller har skogen en historia av gleshet kopplad till bete eller brand (inga brandspår någonstans)? I gammelskogskanten står en ofantlig gran, närmare 30 m hög med intakt topp och hängande grenar (bör borras) [38] (figur 34).

Tallkullen mellan gammelskogen och vägen bär spår av sentida öppenhet, med örtrik gräsvegetation med möjlig grönstenspåverkan. Här *måbär*, *vårärt*, *blåsippa*, *ärenpris*, *blåsuga*, *smultron*, *kovaller*, *viol*, *smårosor* m.m. (alla dessa arter förekommer i bördigare lägen över hela området).

Mot de odlingar söder om vägen som enligt storskifteskartan har kallats *Torpmossen* och *Fähusmossen*, finns en fastmarksgip med enbuskar [pkt 41], som då hyste en svärm med sommarladugårdar eller lador. Området ser nyröjt ut och örnbräken hotar de sista resterna av ängsflora, som utgörs av en fin *solvände-gulmåre-gullvive*-association. Måste slås årligen. "*Enstubben*", som örnbräken har kallats här, måste slås av eller ryckas ett par gånger om året.

Figur 34. Mäktig gammelgran i NV delen av område 6.

7. Viråskogen väster om Djupsjön [pkt 44-69]

Alluvialplan/tillandningskärr i en läbåge av den meandrande ån. Starr-/gräsvegetation med ängsrute-kärrsilje- videörtsassociation. Enstaka alsocklar i ängbetet. Grov märkestall på kullen intill.

Längs den bergåsen som ån följer och som skapar en brant åbrink finns hållpartier med enbuskar och mycket ekkvatt. En del bleckor i björkar i området närmast det gamla vadstället på 1947 års karta, möjlig skaftkatning + minst en stigblecka längs stigen söderut [63]. En hel del enbuskar i öppna partier i skogen samt efter ån, här även en trädformig en minst 6 m hög (på norra stranden). S Betesspår i form av deformationer, getris och stolkar på granar flerstädes [pkt 54]. Betesdeformerad ek i åbrinken och i blockslänt [pkt 47, 53]. Ett gäng grov asp i kanten av området med deformerade och kådsprängda stammar [pkt 48].

Söderut höjer sig flera parallella klippåsar med en/ljunghed och expanderande lavvegetation på krönen och blockmark emellan. Stort område med gles yngre tallskog och rotröjt ekkvatt, troligen i samband med avverkning i sen tid. Dock ett antal ekrunnor som kommit upp i ett större röse, här med 7-14 grövre kapstubbar på 2-15 cm diameter, av flera generationer. Dock knappast fråga om virkestäkt. Enbuskar frekvent.

I samma röse två eroderade tallstubbar, den ena med grunda huggspår samt en rotblecka 20x30 cm med kol i hugget [pkt 51]. Första brandspåret! Den andra högre stubben troligen huggen med yxa. Ett glest förband av gamla tallstubbar som delvis tycks ha huggits med yxa utgör de enda spåren av tidsskiktet med den gamla skogen från förrförra seklet. Här finns minnen från brand/betesbränning och avverkningar med yxa och stocksåg i slutet av 1800-talet. Det vore mycket intressant att såga en trissa ur en av dessa stubbar. Flera avverkningsstubbar med spår av tallkräfta [pkt 55].

Det enda mer handfasta kulturspåret är en kojruin [pkt 56] i skogen 200 m söder om ån. En brädhög med tjärpapp samt två utvräta Husqvarnakaminer av olika generation. Inga spår av odling eller röjning, troligen ren fiskekoja.

I ramlet söder om den högsta bergklacken efter åssystemet ligger en sen länge stupad torraka, mkt grov, barklös och ganska porös. På stammens f.d. NO-sida (?) ett brandljud från basen och 150 cm upp, samt därovan en huggen blecka med en knivristning bestående av lodräta skårar, möjligen stiliserade bokstäver (se fig. 21). Bleckan delvis igenvallad (höggs alltså i levande ved). Uppe i klackens NO-luta ligger inåt klippan en fullkomligt övermossad gammal tallåga [pkt 62]. På dess mot berget vettande sida finns en huggen blecka med inhuggna tecken eller bokstäver, tyvärr omöjligt att komma åt att tolka.

Strax öster om knallen ett litet fint slätterkärr med stolkgrenar [pkt 60] och ytterligare brandmärkta stubbar i kanten. En låg men stenhård stubbe med ett brandljud med minst 3 invallade bränder och kol på den innersta kärnveden [pkt 59], (se fig. 13). En större stubbe (50 cm Ø) på motsatta sidan klacken med 3 invallningar men utan kol [pkt 61], samt ytterligare några jämgamla med tändvedshugg och provhugg.

Fina starralkärr med socklar längs en mindre bäck [pkt 69].

8. Torpet Grönskog på Skrikebo utmark

Grönskog var i bruk 1825-1935. Stugan sen länge borta. Lagårdsbyggnad med lagård med loge kvar + jaktbod. Öppet med snår av syren och spirea kring grunderna av nya och gamla torpstugan samt ett annat uthus. I lagården 5 kobås och hästspilta. Namnskyltar *Sippa*, *Blomma*, *Lilja* (f 1928), samt under skyltarna äldre namnen *Sjöna*, *Rosa* m.fl. med fin piktur utan årtal (trol f 1900). Laggad sädestunna med 3 m långt tunnband, eventuellt av hassel. Spånkorgar m.m. Allting säkert tillverkat lokalt.

Gott om gamla torpväxter, såsom *brandlilja*, *fyllda narcisser*, *lila aklejer*, *hesperis*, *vinca*, *rosor*, *storrans*, *spenört*, *skogslök*. Lentåtel i sterila mattor enligt välbekant mönster (vanlig art i hela Småland och riklig i Stensjö by). Den dubbla pingstliljan torde vara den högväxta väldoftande "stenbrohultnarcissen", som Linné 1732 kallar *Narcissus totus niveus multiplex*, och som i Kalmar län av gammalt har kallats *Nar-Sissa*. Vid mitten av 1800-talet var den allmän i hela Smålands inland

enligt Scheutz (1864). Det stora beståndet av *skogslök* vid lagården härrör troligen från aktiv odling som köksväxt (se fig.18).

Den dikade mossodlingen väster om torpkullen helt rödvendominerad, med liten blåklocka, jungfru Marie nycklar m.m. dock infesterad av björk från norr. Bör slåttas!

Gårdsgårdsrester vid grindstolpen längs gamla vägen markerar inägo gränsen åt söder. Fin ek i vägkanten före torpet [pkt 179]. Längre bort längs denna väg, strax före skiftesgränsen, finns en märklig gravliknande stensättning, bestående av en håll på vilken en flat stenhäll om ca 3m² ligger uppallad på tre mindre stenar.

Figur 35. Ett delvis överblommat bestånd av Stenbrohultsnarciss vid Grönskog den 15 juni.

9. Hassellund i Stenhorvan [pkt 70]

En gammal lövlund i en sydvänd rasbrant ned mot en smal gammal dikad igenvuxen odling. Denna är upptagen som nyodling på 1792 års karta under namnet "Stenhorvekärren", så sannolikt har hela den brutna höjd kallats Stenhorvan. Ett hundratal hasselbuketter av oklar ålder står i branten, de största purrorna är närmare metern i diameter med oräkneliga skott. Så här nära byn bör detta ha kunnat vara ett skattat hässle. Granplågan är nu svår och hela lunden är mörk och oframkomlig. Längs diket växer något tiotal tuvor skärmstarr *Carex remota*.

Mårten Aronsson har funnit hasselrunnor som varit omkring 1,5-2 m i diameter och som därmed utan tvivel är gamla stubbskottspurror (muntl. uppgift.). Frågan är var minimigränsen för hävdad hassel går?

Om området visar sig vara gammal nötskog/bandhult vore det önskvärt om sluttningen kunde restaureras genom att granas ur och glesas ut, samt på sikt slåttas. Området kan annars inkorporeras i ett större komplex av restaureringshagar och betas tillsammans med lomgölen-Odeln-Ekhagen enligt det förslag som redovisas av Wadstein 2017.

10. Skogen söder om Eldberget [pkt 71-81]

Längs den ännu under krigsåren nyttjade vägen till Eldberget står ett bestånd med jätteaspar i moränen, svårt granplågade [pkt 74] (figur 36). Granen måste bort från alla jätteaspar och gammelfuror!

Bergklacken mitt i området med hållar med halvgamla tallar, stigarna borta och vintervägen svårlokaliserad. Åkslagna tallar och ekar på krönet. Kring berget ekgranskog med insprängda tallar och al i dalarna. Kolbottenliknande tusenbrödragrantätningar, dock utan kol. Åskrönet fortsätter mot öster med fina gamla tallar.

Figur 36. En asp med närmare en meters diameter, hårt trängd av gran.

I dalderna mellan åsarna ett större område med trögväxt granplantering (figur 37), idealiskt stängfång [pkt 75], gallras ej! Området är *skyddsområde* enligt gamla skogsbruksplanen. Tall med bleckor (ev fejningspår) nära stigen i norr [pkt 76]. I detta område en del törestubbar, alltså farföräldrar åt dagens furor. I kanten av trögskogen söder om den norra bergåsen fin gammal tallskog, riktig höga furor med flera torrakor, några med höghusfunktion och spillkråkehål. Även uppe på hållmarken ett av de finaste äldre tallbestånden vid [pkt 78]. Troligen åtskilliga 200-åringar här, om än klenare än i andra områden, samt enstaka torrakor.

Ett enastående litet hult med närmare metergrova aspar vid [pkt 79], med kraftigt störande gran som måste gallras bort. Här även en meterhög tallstubbe med flera bleckor, sannolikt urgammal.

Kring den gamla vintervägen stråk av rikare vegetation med *myska* och *hässlebrodd*. I detta parti fann Magnus Wadstein kol i marken. Kolbotten eller gammal svedja?

Figur 37. En tusenbrödraskog av senvuxen gran – en resurs för hägnadsvirke.

Mellan områdena 10 och 19 står en gammelasp i en hyggeskant med barkskador och gott om aspraktbaggehål. Ett antal vuxna individer flög och kröp runt på stammen, oklart om nykläckta, äggläggande eller i parning (trädet registrerat av Magnus Wadstein 2017). I skogen intill tall i hållmark med underliga spår från eventuella fejningskador, 2 invallade skador. [pkt 91] samt en brandstubbe med invallat brandspår med kol, meterhög, troligen yxhuggen. [pkt 92] Magnus Wadstein har också borrarat en klen gammal gran i hållmarken, som var ca 200 år (Wadstein 2017).

11. Bursehultatorpet och dess skog

Av torpet Bursehult eller Djupsjöhult återstår bara ett spisiröse på en kulle [pkt 82] och ett par dikade åkrar. Hållmark kring stugtomten med fläckvis fin ängsflora med *solvända*, *jungfrulin*, *gullviva*, *gråfibbla* och *smultron*. Rosenbuskage och krusbär i rösen, i övrigt ekkratt och örnbräken. Ängen måste skötas. Flera ekar, lind och stora hasselrunnor i skogsbrynet, samt *myska* och *vårärt*. Röjda täkter mot sjön med ekar och aspar.

Innanför sjöstranden en zon med övergivna gamla våtmarksängar [pkt 83], slingrande starmader och alluvialkärr med alsocklar (helt enligt 1792 års karta, där platsen kallas *Olofskärr*). Bitvis kraftigt igenbuskade av al och pors, övergående i vass utåt sjön. Enligt Mårten Aronsson slogs vass här. Grova aspar i slutningen ovan och en hel del äldre tall i strandskogen som omger giparna, även med torrakor. Inga spår av stängsel någonstans. Skogen inåt med något betesspår i gran, kanske torpets djur? Strandnära 70-årig stolkgran vid [pkt 85]. Akut ingranade gammelaspar modell kakelugn i blockslänterna. Bleckad furulåga vindfälla utan synliga inhugg [pkt 84]. Intill denna en död tall med splintveden skiktad som bokpapper.

Hela strandskogen ned mot näckroslagunen storblockig och tämligen tät, med äldre levande och död tall i ovanligt rikt mått. Verklig märkestall vid stranden vid [pkt 86]. Intill en stupad strandtall med helt borteroderad splintved (alltså meningslöst att söka stamspår).

Vid [pkt 87] en stupad gammal torraka med 3 m långt brandljud med kol och hugg (tändved) i lyran, denna har troligen varit SO-riktad. Spår av 2 bränder, fullt möjlig att såga trissa ur. Stammen nedsågad och lumpad. Strax söder om 2 bleckade furustubbar [pkt 88], en med stor bleka med huggspår.

Vid vägen intill torpet ett 2 m djupt sprängt dike som avvattnar en liten mossodling, till 90 % bestående av lentåtel och knappsäv. I diket småfläckar med den troligen ursprungliga vegetationen – *flaskstarr*, *tuvtåtel*, *kärrgröe*, *topplösa*, *dyveronika*, *ältranunkel*, *vattenmåra*, *sumpmåra* och *frossört*.

12. Skogskiftet öster om Stärringen

Vid badplatsen (*Mörkvikslyckan* 1792) står en märkestall med omfattande gnag av reliktböck [pkt 93]. Västerut efter stranden gamla björkruiner, en med gamla stora barkfönster ½ respektive 1 m över marken. Katning eller viltgnag?

Norra hälften av äldreskogsbeståndet inom skiftet välstädad bondskog med ytterst lite löv och död ved. Dock mer enbusk i skogen än på några andra utskogskiften hittills. Skogen 80-årig, med enstaka överståndare efter stranden. Någon flängd torraka långt ned i slutningen.

Den södra hälften, kring den samfällda marken vid Mörtevikstorpet är diametralt annorlunda. Skogen är här lövrik med stort inslag av ek och hassel, asp och oxel, samt hög medelålder på tall. Små utslåttar med stenröjda och delvis dikade åkerplan inströdda i klippmarken med gräsvegetation med natt & dag m.m. Rösen och gamla ägovägar tycks orientera sig kring tomten efter båtsmanstorpet *Mörkevik* (sannolikt namnet på Stärringens södra spetsiga vik), utan årtal [pkt 98]. På de nyaste ortobilderna syns tydligt en lövrik ruta ca 1,5 ha, som inte sammanfaller med någon skiftesgräns och inte heller med 1790-talets ängsstrukturer. Kanske motsvarar denna ruta den gamla torpmarken? Kring torpgrunden ett hasselhult i norr samt små hagtornsbuskar och gräsvegetation, t o m nässlor.

Mot ängsyterna ligger stora rösen och stenrävlar uppkastade och övermossade. Även moränmarkerna är bördiga här, med hassel och fläder samt i fältskiktet *lundslok*, *blåsippa*, *skogsfibblor* och *blåsuga*. Och överallt enbuskar. Gamla betesspår i ek (stubbkott) och gran (stolkar), men inga hamlingsspår någonstans.

Mörkevikstorpet var ett dubbelbåtsmanstorp under Stensjö, anlagt redan 1694 och bebott till 1812. På 1794 års karta ses utbredningen av åkermark när den kan förmodas ha varit som störst.

Inne i grantjockan ännu en 300-årig märkestall med uppstammade grovgrenar [pkt 97], ett gammalt landmärke, nu helt dolt. Knölig stam med en blecka med huggspår. Akut frihuggningsbehov!

Den sydligaste delen av skogen, före hygge och ungsogor, hyser ren nyckelbiotopklass: hela slutningen är en jätteblockbelupen lövurskog (med stor mängd död ved) av ek och asp, fläder samt ormbunkar. Kanske är granen här på väg tillbaka och hotar lövdominansen på kort eller lång sikt?

13. Hjortvadet

Grankälen NO Hjortvadet ett torrt alkärr med gamla granar och aspar, dock utan starrvegetation eller kulturspår. Övergår mot söder i Långsjövenernas stora sidlänta ängskomplex. Idag utgör området en björk- och granbevuxen mossodling med tuvtåtel, veketåg, piprör och enstaka hjortbetade vildaplar. *Spikblad* rikligt efter krondiket (se fig. 17). Backen norr om området gräsrik med ekar, eventuellt f.d. bebyggelse?

14. Hemskogskiftet Ö om Betsjön

En titt på *Stensjö 2:s* hemskogskifte. Bondskog med rätt mycket ek och asp, med grantäta svackor mellan de öst-västliga urbergsåsarna som genomskär hela området, varav den nordligaste löper ut i en udde i sjön – *Betsjökyrkan*. Täta lavmattor på hällarna och inga spår av betesflora. *Murgröna* i sydläge söder om Betsjökyrkan. NO om Betsjökyrkan en liten starrslåtter i svacka med en bleckad tall

intill. Tät starrvegetation, utmärkt rest objekt [pkt 127]. Ett alkärr helt degenererat med björnmossa [pkt 128]. Detta område skulle bilda en perfekt hemskog mellan inägorna och Betsjöns utmarker.

15. Stora och Lilla Videkärret väster om Djupsjön

Stråk av gamla alluvialslogar som inte har varit uppodlade, av samma slag som *Olofskärr* i norr (område 11). Delvis våldsamt grusbökade. Idag björk/alkärr med tät starrmatta av *Carex elongata* och *remota* vid [pkt 129]. Övergår mot sjön i tät vassvegetation. Restaureringsbart som slätterkärr. (Namnen är hämtade från 1792 års karta).

16. Skogshult vid Lönnviken

Ett avgränsat parti blockig mark mot Betsjön med en kulle åt vägen till. Äldre blandskog med inslag av 150-200-årig tall och gran. Äldst skog centralt o mot vägen, med gammal tall, ek och stora aspar. Stenigt kärr grunt avdikat mot söder. I den gamla strandlinjen står träd som kan borras och korreleras med sjösänkningen. Intill vägkorsningen metergrov ekstubbe i vägkant/bryn [pkt 72], med svavelticka och div svamp. Gott om död ved i hela området kvalificerar det för fri utveckling. Området utgjorde före sjösänkningen en udde i Betsjön, som på 1815 års karta kallas *Lönnviksparken* och sträcker sig upp mot kullen där Betsjötorpet skulle byggas.

Intill trevägskorset en exponerad jätteasp med skador och savflöden. Gott om insekter: *aspfjäril*, *smalbandad getingbock*, *lövträdslöpare* samt en liten praktbagge *Trachys* och guldsteklar *Chrysis*. Bålgeting eventuellt boende i övre delen av stammen.

17. Kvarnkullen [pkt 130-134]

Gräsbevuxen knalle [pkt 130] med enbuskar, hagtorn, rosor och ett par aplar kring den otydliga grunden efter torpet Kvarnkullen (ska ha varit i drift 1766-1807). Lite ängsflora med jungfrulin, gulmåra, liten blåklocka, luddhavre och darrgräs. Kullen övergår i ett högre terrasserat sydvänt bergsparti med hållmarksdominerat krön. Möjligen har kvarnen stått här, lite gamla stockar och bräder återfinns på hållarna, troligare rester av jaktpass [pkt 131].

Hållmarksterrasserna är gräs- och ljungklädda med en och backvicker, vissa invaderade av *lentåtel*. Nedom ett mkt blött flaskstarrkärr, knappast odlat, möjligen dikat [pkt 132], med restaureringspotential. Den stora mossodlingen Dalängsmossen börjar här [pkt 134], med en mosaik av olika slags (misslyckade) kultiveringssträvanden. Blöta björkkärr med igenslammade diken växlar med helt torrlagda f.d. åkrar med 70-årig granskog [pkt 133]. Rika bestånd av *luddåtel* i dikesmossarna (se figur 16) vittnar om 1820-talets propagerande för artens företräden just i mossodlingar. Idag är arten ett svårutrotligt ogräs i åkrar (Edqvist-Karlsson 2007, med ref.).

18. Venerna-Långsjöängen [pkt 135-139]

Ett stort komplex av förbuskade och björkbevuxna mossodlingar mellan Betsjön och Långsjön, med fastmarkspartier med blockmorän. Ett krondike rakt igenom leder bort det vatten som en gång silade över kärren hela vägen från Betsjön ned till Långsjön. På kartan 1792 är hela kärret instängslat och i akten till skiftet anges området som samfällad mark med följande beskrivning: "*Långsjö Wenen benämnde, utgör ängevall, med Porrs Vide och Brakvedsbuskar, samt Al ock någon Björkeskog bevuxen*" och uppges även inrymma "*Backar Ibm (Ibidem) af skärfvig och stenig jordmån med Tall, Gran och någon Björkeskog beväxt.*"

Fullt restaurerbart litet flaskstarrkärr med gräsbacke med hasslar intill torp (?) [pkt 135]. Från Ängen vid Västervikstorpet har en kolossal kanal sprängts genom berget, vilken mynnar i ett blåsstarrkärr [pkt 136] i den innersta viken av gamla Långsjön, som efter sänkningen blev Långsjöängarna – idag en oöverskådlig löv- och vassbevuxen träskmark, sannolikt av stor betydelse för flora och fågelliv. Flera gamla hasselhult i nordslutningen mot Stensjöenklaven (från Långsjömålas skifte). Gränsen här ännu synlig med stängselrester (med smidd spik) [pkt 137]. Kullen norr om Långsjöängarna [pkt 139] med 150-årig tall, ekkratt, hassel, lönnar och enar. Trivial björk-granskog på lägre partier. Norra delen av området gammal åker med 80-årig granskog.

19. Hyggen på Betsjönäset

Ett större och ett mindre hygge längs vägen norr om Kvistkärret. Båda upptagna 2016, med pionjärvegetation. På det större södra hygget hittade Magnus Wadstein här 2 ex av *svedjenäva* i juni och Tomas Ljung ett exemplar på samma hygge [pkt 73]. På det norra hygget påträffades ännu ett exemplar den 6 juli [pkt 140]] (se figur 12). Hyggesvegetationen utgörs av piprör och *bergkorsört* rikligt, med inslag av *flenört*, *besksöta*, *äkta johannesört*, *kungsljus*, *fingerborgsblomma*, *pipdån*, *sparvvicker*, *backvicker* och *stinknäva*.

20. Mörtsjöskogen norr om Grönskogstorpet

Hela skiftet domineras av karga hållmarkstallskogar, med insprängda små sänkor med starrängar eller sumpskog. Skogen nygallrad närmast norr om torpet och brutalt sönderstyckad av den nya skogsbilvägen, med sprängda berghällar och ofantliga grushögar. Ett styggt sår i den fina hållskogsmiljön (troligen tillkommet för att skona torpmiljön!).

Enstaka betesspår i gamla granar [pkt 143] i hållskogen. Smala starrängsstråk vid *Hemmingsfällan* [pkt 147], med täta flaskstarrkärr av klart restaurerbart slag. Ligger vackert infattade i den karga hållskogen! Skogen gallrad ända ned till sjön.

Vid [pkt 144] står intill stigen längs stranden ett 7 m högt eneträd (50 cm omkrets). Hårt trängd av asp och gran, behöver frihuggas! Där Virån lämnar sjön är ån kraftigt rensad, med stödmurar och väldiga block fösta åtsides (ej sprängt). Vid [pkt 145] börjar en 200 m lång kvarnränna, med rester av en dammbyggnad mitt på. Tre meter högt dämme med stående bord (möjligen *lanor* för ålfiske?) och betongplintar.

Figur 38. Rester av dammanläggning vid grävd kanal längs Virån.

21. Söderskogen SO Långsjöbacken [148-156]

Ett rätt höglänt område med 80-150-årig tallblandskog, med ett flertal små avor och skogskärr. Kallas 1815 för *Söderskogshagen*. Avgränsas åt söder av grannskiftets hyggen och ungsogor och åt NO av det under område 3 beskrivna Sörskogskärrets däld med granbevuxna kärrdråg och öppna alkärr, som till stor del varit slättermark och delvis även stenröjts och odlats. Flerstädes i hållpartierna står äldre tall, även torrfuror. Vid hållar nära skifteshörnet står flera tallar med brand- el åskljud [pkt 149, 151], rikligt gnag, kådflöden och en mängd bohål (bl.a. ett igenmurat spillkråkehål bebott av bålgetingar).

Perfekt stavagranskog (trinneskog) i övre delen av ängsstråket i öster – en hel sluttning med tät trånväxande grankäl [pkt 152]. Litet alkärr med socklar vid [pkt 153], avvattnat av gammalt handgrävt dike, ganska uttorkat.

Betesspår flerstädes, längs åsryggarna i form av gläntor med stora enbuskar, gräs och annan betesvegetation. Rika fläckar med *kovaller*, *skogsfibblor*, *smultron*, *viol*, *ärenpris*, *gökärt*, *blodrot*, *blåsippa*, *jungfrulin*, *vårfryle*, *lundgröe* m.m. I däljorna trampgranar kring alkärren [pkt 156]. Dessa kärr i olika grad av uttorkning och förgraning. *Söderskogsplutten* är ett helt intakt slätterkärr intill sydgränsen vid [pkt 148], med flaskstarr och vattenklöver. Möjligt att slåtra per omgående. Källkärr med dvärgigelknopp vid [pkt 156].

22. Kvistkärrs grönskog

Ekrik blandskog med insprängda hållmarker/bergklackar längs den gamla körväg som löper parallellt med gränsen. Små svackor med starrbevuxna alkärr med dominerande blåsstarr [pkt 163, 167]. Hållmarker med äldre tall (även döda tallar) och ek samt stora enar. Bergklack vid Kvistkärrsberget [pkt 173], med ljung och enar och överraskande många döda ekar och grövre tallar. Stor ek i klippskreva vid [pkt 168]. Trolig gränsmarkering i ekar vid rågången mot Skrikebo vid [pkt 166]. Fin timmerskog bitvis, i nordligaste delen dock kraftigt sönderhugget. Flerstädes spår efter slaktade grova gamla överståndartallar. stubbar, grova krumgrenar och torrtoppar.

Kvistkärrs slätter- och odlingsmarker på *Stensjö 1* (Kvistkärrmossen) utgörs av gräsrika och delvis stenröjda slätmarker, till stor del granplanterade, med hårdvallsgräs och örter samt stora rösen på moränimpediment mitt i området [pkt 169]. Gamla vildaplar i kanten mot den granplanterade åkerlyckan [pkt 172].

Längs körvägen genomgående rik gräsvegetation med örtrika partier [t ex pkt 165]. Här blandad betes-, ängs- och vallflora med *jungfrulin*, *smultron*, *gulmåra*, *ängsvädd*, *liten blåklocka*, *vårbrodd*, *svartkämpar*, *johannesört*, *ärenpris*, *blåsuga*, *ängsskallra*, *ängsfryle*, *lundgröe* och *kovaller*. I partier med mer hedartad karaktär såsom vid [pkt 170] överväger *knägräs*, *stagg*, *kruståtel*, *åkervädd*, *ärenpris*, *blodrot* och *rolleka*. Rik fjärlisfauna utmed vägen.

I östra kanten mot stora hygget små åkerlyckor med diken, rösen, murar och husgrund (torp?). Här en hamlad säl (se fig. 26) och stora ekar i hyggeskanten 100 m norrut.

23. Betsjötorpet

Granplanterad åkerlycka intill vägen NV Löndeviken [pkt 71]. Ursprungligen ett slättrat alkärr som heter *Norra Lönvikskärret* på 1792 års karta. Kärrängen har sedan dikats och odlats upp, för att efter torpets ödeläggande stubbröjas och planterats med gran. Den SO-vända backen ovanför odlingen är gräsbevuxen med kulturprägel och en torptomt med grundstenar uppe på kullen. Betsjötorpet (eller Betsjönäs) var i bruk ca 1800-1860. Kvar finns även ett litet lindhult med stubbuppslag samt *hassel*, *rosor*, *jordreva*, *krusbär* etc. Rothuggna stubbruiner av säl i backen, möjligen gamla foderträd.

24. Hulteven

Stora gamla slätterkärr med uppvuxen björkskog mot Virån. Fult hygge in på torptomten [pkt 176], som är oväntat svårlokaliserad. Vid forsen en bleckad tall (ev. fällskada). Mycket otydliga kulturspår i området. Området bör lämnas ifred för björkskogens skull.

Kapitel 3. Åtgärdsbehov och förslag

Oklamrade nummerangivelser nedan hänvisar till delområden enligt karta 1-2 och klamrade till registerpunkter karta 6-7.

Utmarken allmänt

Historik utmarken

För att vi ska kunna tolka dagens skogars utseende och fördelningen av gammal tall, vidkronig asp, alsocklar och enbuskar behöver utmarkens historia beskrivas översiktligt, med inägo gränser, torphistoria, ängars och åkrars utbredning, namn och historia samt byns kreatursstock över tid.

Utmarken som soptipp

Utskogen har länge tjänat som exploaterings- och avskrädesmark. Stora tippor med gammalt hö, sågspån, spillvirke, skrot och gammal plast minskar besöksvärdet i flera områden. All sådan okontrollerad tippning behöver upphöra snarast.

Skogsbete

Restaureringspotential

Bäst förutsättningar att snabbt återfå sin skogsbeteskaraktär har de skogsområden som idag kan uppvisa goda förekomster av gräsmarksflora, enbuskar, vidkroniga lövträd och kjolgranar. Sådan karaktär har i synnerhet områdena 3, 6 och 21 på Hemsbogen-Sörskogen, vilket gör dem särskilt lämpade för återupptaget skogsbete. I dessa områden är skogen därtill ännu förhållandevis gles och fordrar framför allt uttag av gran för att uppnå gynnsamma mark- och ljusförhållanden.

Flertalet betesspår på Betsjönäset utgörs av äldre spår i träd eller spår av stängsel. Undantag utgör område 4 och 22, som har mycket goda förutsättningar för ett återupplivat skogsbete. Utmaningarna för område 22 ligger i stängselingen längs byrådet mot Skrikebo samt i bristen på vatten. Det skulle dock kunna kopplas samman med något av hyggerna område 19 och på så sätt få kontakt med vägen. Områdena 4 och 22 skulle på sikt kunna kopplas samman till ett stort betesområde. All avverkning av äldre tall bör upphöra, medan gran bör avvecklas från de gamla odlingsmarkerna. Om uttransporten av gran är komplicerad, kan stora granar *taxas* (ringbarkas) och få torka på rot. Dessa partier kan sedan vara lämpliga som svedjor.

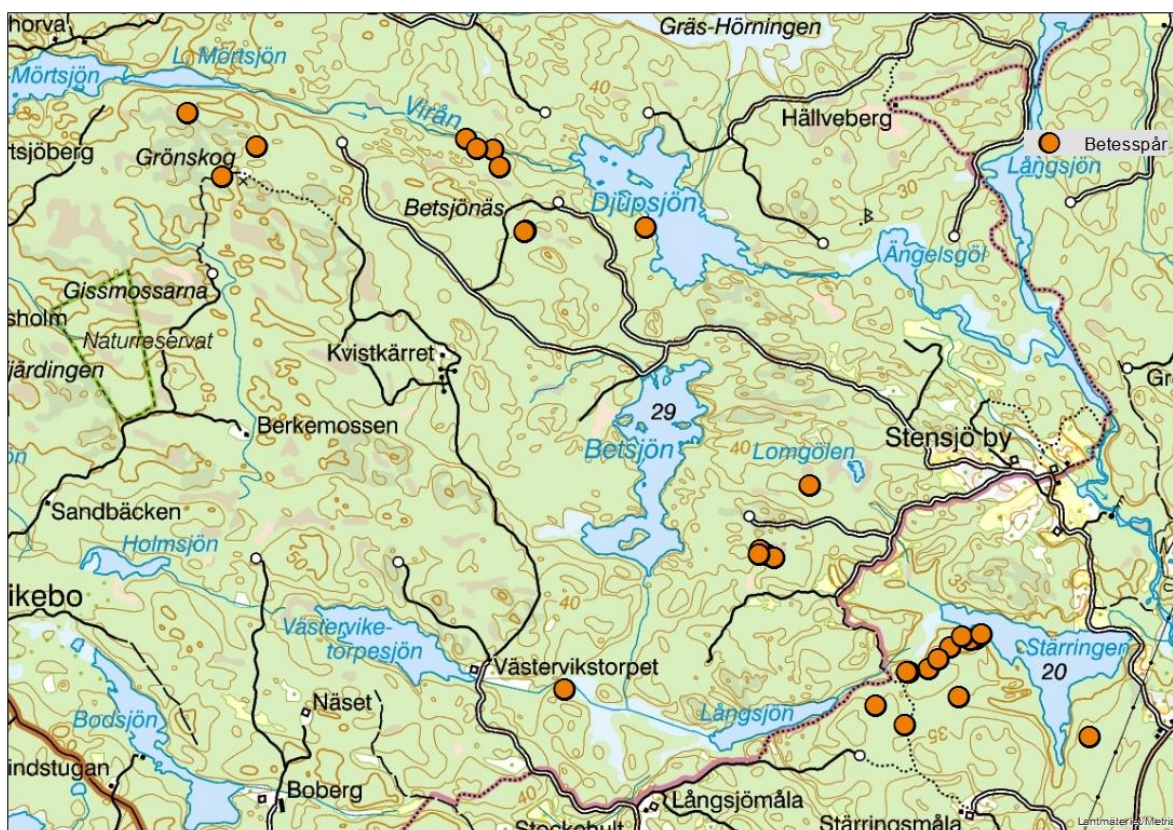
Någon prioriteringsordning vad gäller skogsbete föreslås inte här, utan följer Magnus Wadsteins förslag, som gillats på slutseminariet.

Svedjor

I vilken mån de brandspår som påträffats kan knytas till svedjebruk är osäkert. Ingen tvekan råder dock om att svedjebruk historiskt har tillämpats i skog och horvesmark över hela området. Brand och svedjande kan därför bli viktiga verktyg i såväl restaureringsarbetet som i den framtida löpande markskötseln för att uppnå en historiskt trovärdig karaktär på skogsmarken. I samband med restaureringen av skogsbetesmarker kan svedjandet bli ett värdefullt inslag.

I vilken mån bränningarna ska kopplas till svedjeodlingar eller ängsbruk av historiskt snitt måste avgöras av topografiska och ekonomiska omständigheter i det enskilda fallet. Att hålla en lokal svedjebråk i kontinuerlig odling bör i alla händelser vara en uttalad ambition.

Vid sidan om den historiska autenticiteten kan svedjebränningar komma att få betydelse för den biologiska mångfalden, då flera brandgynnade arter har iakttagits på nyupptagna hyggen i området. Till svedjebränningarna bör populationsstudier av brandgynnad flora och fauna kunna knytas, vari även örnbräken bör inkluderas, vars beroende av brand för sin regeneration är omdebatterat.

Figur 39. Karta 3. Förekomsten av historiska skogsbetesspår som har påträffats på utmarken.

Utmarkens träd

Lövträdens och enarnas tuktan

Lövboskar, lindträd och vildaplar i hållmark, bryn och vägkanter behöver stammas upp mangrant. Att dessa träd lämnas orörda kan beskrivas som en ohistorisk effekt av att gräsmarkens kvalitet inte efterfrågas vid mulbete, jämfört med slätterhävd. Beskuggning av marken ses därmed inte som ett problem. Redan vid en blygsam uppstamning svarar marken med gräsväxt. Åtgärden är i synnerhet aktuell i delområdena 2, 8, 9, 11, 22 och 23.

Kring torpställena bör lämpliga lövträd skathuggas och kontinuerligt beskäras, för att på sikt uppnå det karakteristiska hamlingsutseendet. Det bör i första hand utföras på lind, lönn, sälk och björk. Nedkapning av lövriset bör göras vart tredje till femte år.

Trädformiga enar bör stammas upp och hållas uppstammade ca 1 meter, i synnerhet i betade skogspartier.

Ämnesträd på utmarken

Som en logisk följd av resurs- och utbildningsambitionerna bör man sträva efter att utmarken ska försörja byn med gagnvirke, ämnen och så många råvaror som möjligt. Enastående möjligheter erbjuds här också att experimentera med utvalda bestånd för speciella ändamål. Diskussioner bör tas upp med exempelvis Hantverkslaboratoriet/Dacapo och föreslå bestånd eller enstaka träd som lämpar sig för preparering för en långsiktig försörjning av ämnen och råvaror av skilda slag som yxskaft, näver, tjära, byggmaterial m.m.

Lämpliga *stängfång*, alltså trögväxna granbestånd som kan ge trinnevirke till gärdesgårdarna har pekats ut i område 4, 10 och 21. Det rör sig i samtliga fall om större ytor med täta granuppslag på gammal slättermark.

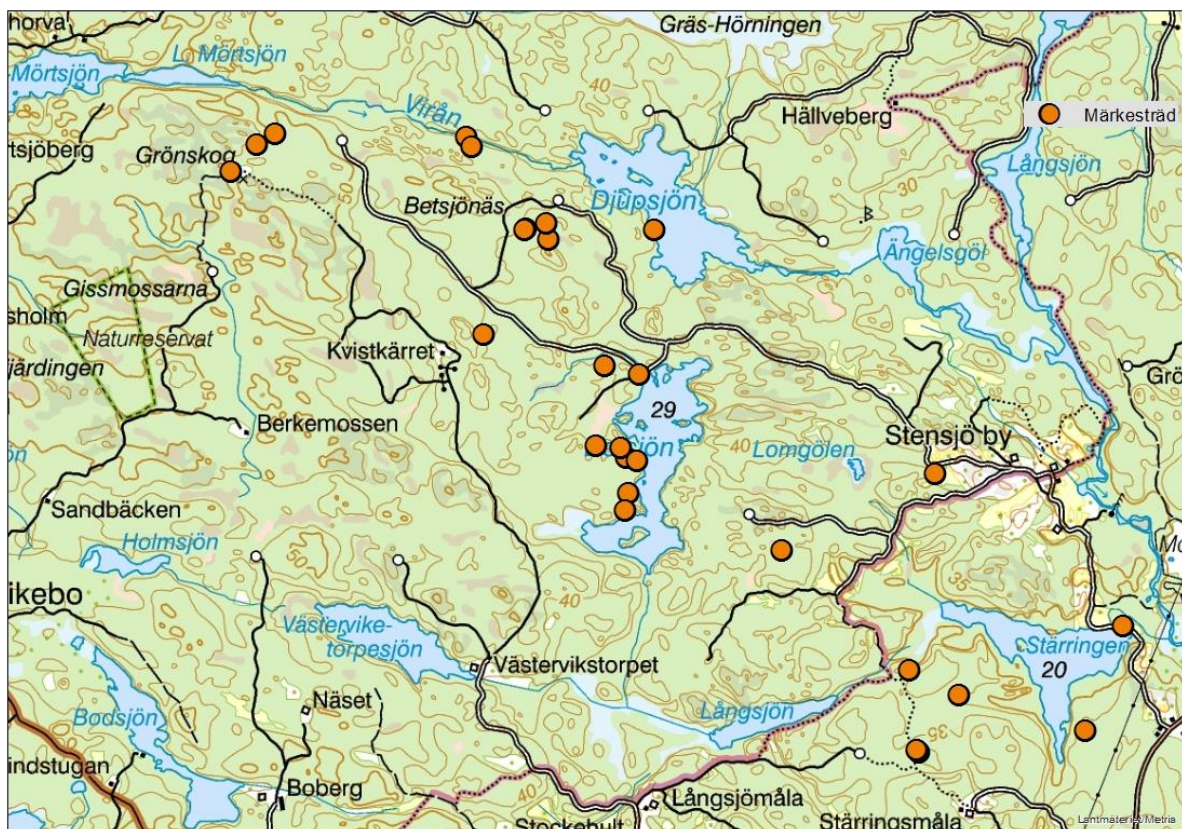
Hasselbestånden på utmarken

De hassellundar som hyser förekomst av omfattrika gamla runnor bör restaureras genom att granas ur och glesas ut, samt betas eller på sikt slåttas. Aktuellt i område 2, 3, 9, 11, 12, 18, 23.

Områden som kan förmodas vara gammal nötskog eller bandhult bör restaureras genom att granas ur och glesas ut, samt på sikt slåttas. Området kan annars inkorporeras i ett större komplex av restaureringshagar och betas tillsammans med Lomgölen-Odeln-Ekhagen enl Magnus förslag.

Frihuggningsbehov

Åtskilliga märkestallar och ekar samt flertalet gamla aspar i skogsmarken är i mer eller mindre akut behov av frihuggning från närgången gran. Den flerhundraåriga märkestallen med nr 97 är ett exempel. Förekomster av märkesträd som behöver stå fritt ses på kartan nedan.

Figur 40. Karta 4. Förekomst av solitära träd med frihuggningsbehov.

Försörjningen av boträd och död ved

Mängder av döda träd, ekar och gammeltallar har avverkats under de senaste trettio åren. Redan på 1960-talet städades alla torrakor, högstubbar och död ved noggrant bort, vilket bör ha inneburit ett våldsamt avbräck för den hålbbyggande häckfågelfaunan för överskådlig tid. Bortstädningen av gamla träd har på flera sätt inneburit ett utarmande av landskapet. Det står illa till med rekryteringen av hålträd på utmarken. Nybildade hålträd har endast iakttagits i ett fåtal aspar och tallar. Överlag tycks bristen på spillkråka och andra hackspettar vara stor (ett undantag är område 9). Detsamma gäller gamla hamlingsträd på inägorna, som utgör ytterst viktiga tillhåll för häckfåglar, insekter och kräsna kryptogamer.

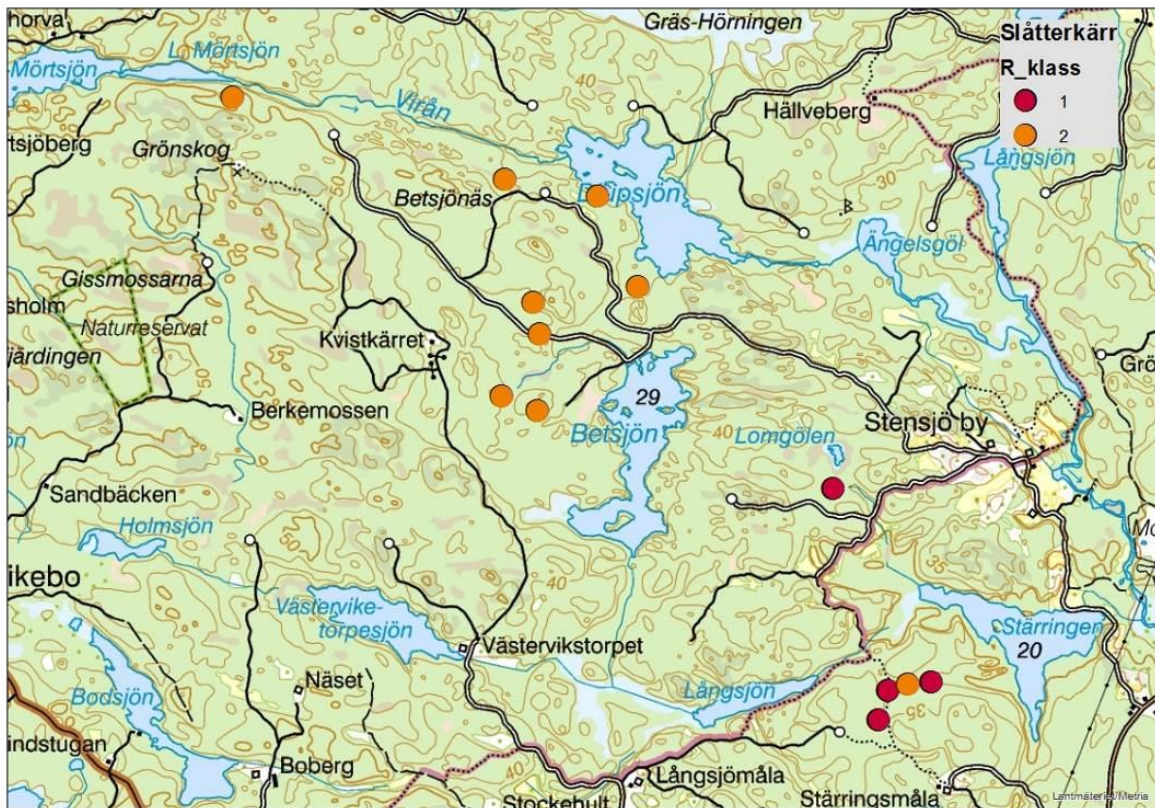
Slåttermarker

Restaurering och slätter av torptomter

Hårdvallsängarna kring Lundintorpet är i akut behov av restaurering och återupptagen slätter! Här finns mycket höga kulturhistoriska floravärden, med en tydlig pedagogisk potential. Detsamma gäller hårdvallarna kring Grönskogstorpet och björkhagarna mot sjön vid Bursehult.

Slåtterkärr

Ett par gamla slåtterkärr med intakt starrvegetation och alsocklar bör restaureras och slåttern återupptas. Mest intressanta ur restaureringsperspektiv är de slåtterkärr där en tät starrmatta finns kvar, med eller utan socklar av al och björk, men utan invasiv pors och viden. Alarna förefaller att ha tuktats historiskt och kan förnygras till stamkvistade buketter. Lämpliga objekt, där ett minimum av insatser tarvas är Lomgölskäret [30], Sörskogsplutten [148] och Söderhorveskärr [4] (kartor nedan).

Figur 41. Karta 5. Slåtterkärr med restaureringspotential. Röda av särskilt intresse.

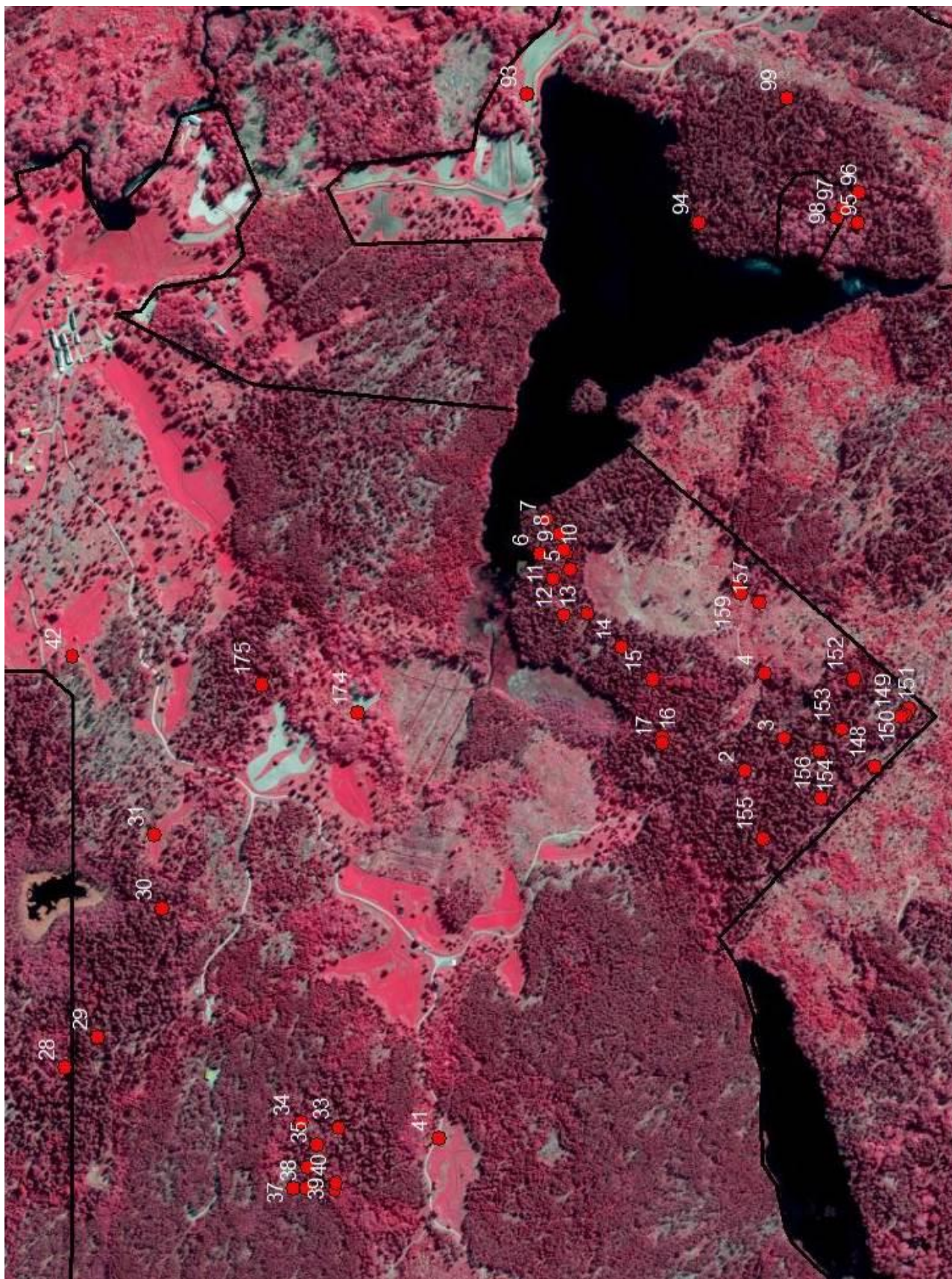

Citerad litteratur

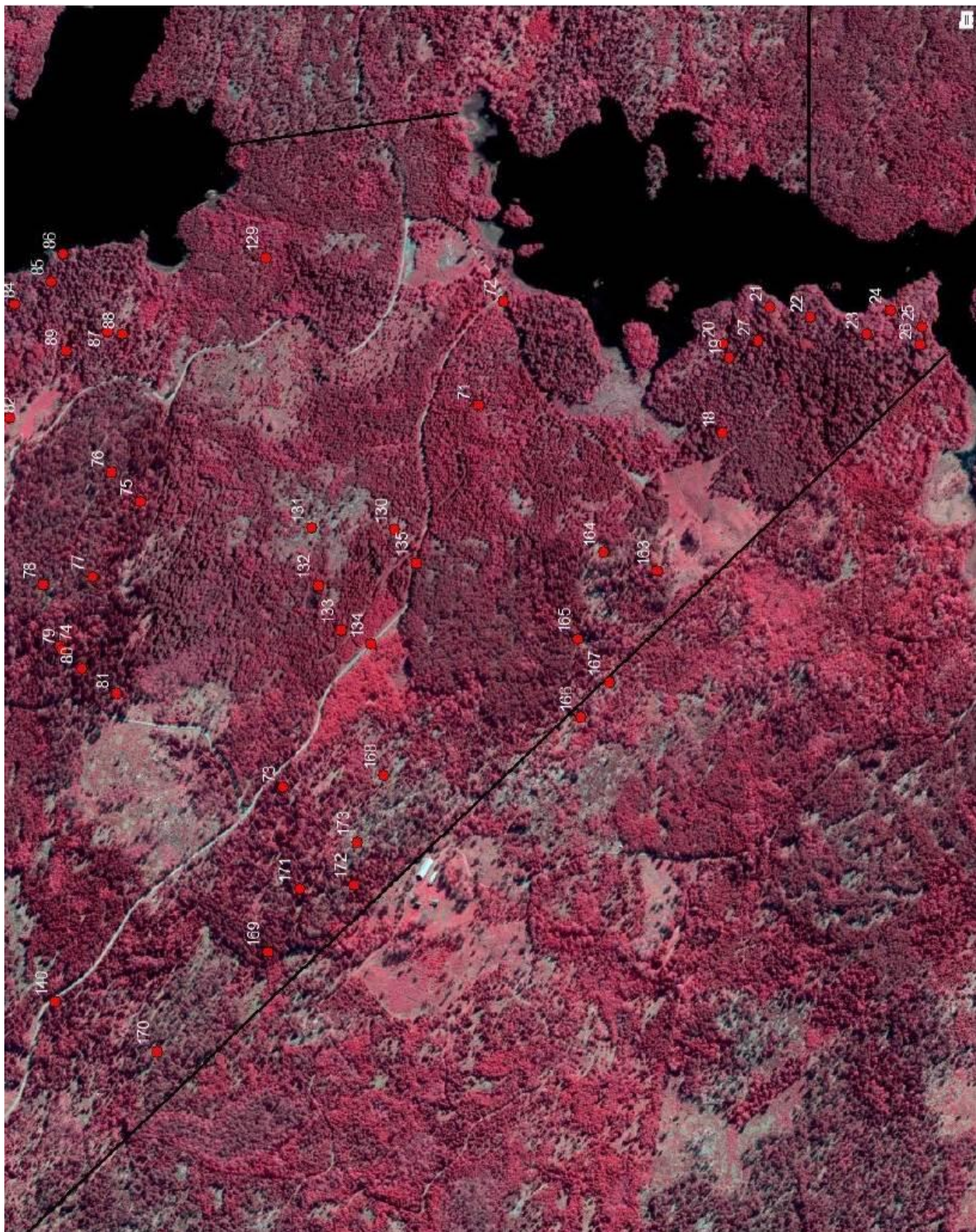
- Craelius, M. G. 1930 (1772): *Försök till Ett Landskaps Beskrifning uti En Berättelse om Tunaläns, Sevede och Asbolands Häraders Fögderi, uti CALMAR Höfdingedöme*. 2:a upplagan. Vimmerby.
- Edqvist, M. & Karlsson, T. 2007: *Smålands Flora*. Föreningen Smålands Flora.
- Granlund, J. 1969: *Högsby socken och dess byar, näringsliv samt sed och tro*. Högsbyboken del I, Högsby kommun.
- Gustawsson, K.A. & Kvarning, L-Å. 1976: *Stensjö by, ett levande kulturminne*. KVHAA.
- Hyltén-Cavallius, G. O. 1864: *Wärend och Wirdarne. Ett försök i Svensk Ethnologi*. Natur & Kultur.
- Juhlin-Dannfeldt, H. 1909: *Sveriges jordbruk vid 1900-talets början*. Göteborg.
- Källenius, G. 1999: *Den lilla socknen i det stora Sverige : folket i Döderhult på 1600-talet*. Hembygdsföreningen i Oskarshamn-Döderhult.
- Linné, C. von 1986 (1755): *Svensk Flora, Flora Svecica*. Forum.
- Ljung, T. & Lennartsson, T. 2015: *Inventering av biologiskt kulturarv*. Riksantikvarieämbetet.
- Person- och lokalhistoriskt forskarcentrum 1991: *Alla dessa platser där våra förfäder i Döderhult levde och verkade under 1600-, 1700- och 1800-talen*. PLF skrifter nr 1.
- Scheutz, N. J. 1864: *Smålands flora*. Växjö.
- Wadstein, M. 2017: *Skogsbruksplan för utmarken på Stensjö 1*. Utkast till rapport.

Muntliga uppgifter:

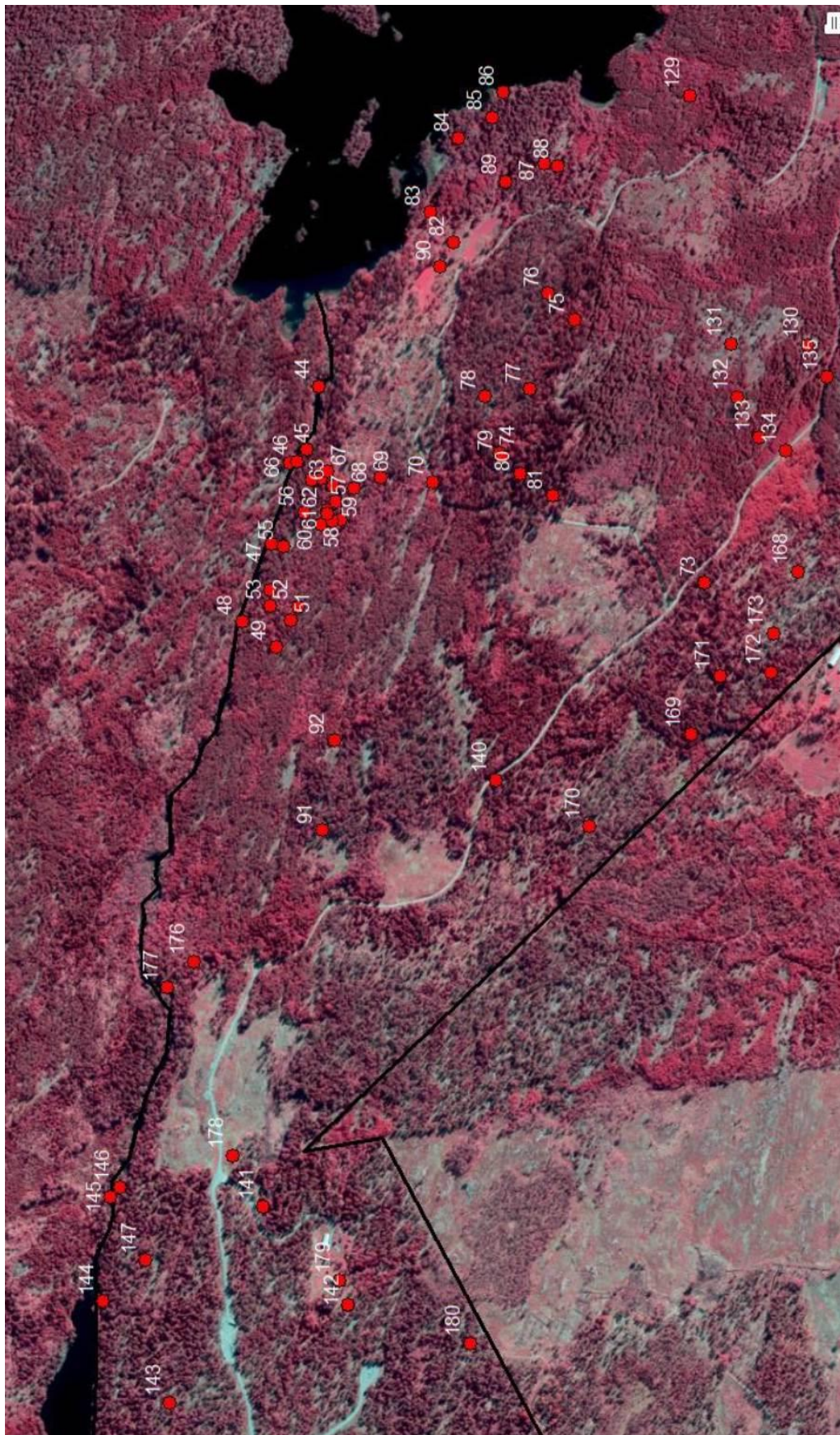
Mårten Aronsson, Bråbo
Magnus Ekstrand, Döderhults Hembygdsförening
Evert Börjesson, tillsynsman på Stensjö – 2017
Mathias Börjesson
Magnus Wadstein

Karta 6. Registerpunkter på Hemsbogen och Södersbogen, motsvarande kolumnen Pkt i listan.

Karta 7. Registerpunkter på södra Betsjönäs, motsvarande kolumnen Pkt i listan.

Karta 8. Registerpunkter på norra Betsjönäs och Grönskogskiftet.

Bilaga 1

Tabell över alla registrerade biologiska kulturarvs-företeelser vid Stensjö sommaren 2017.
Löpnumren återfinns på kartorna 6-8.

Pkt	Nyttj	Spårtyp	Kategori	Delomr	Områdesnamn
2	III	7a	mossodling	3	Sörskogskärret
3	II	5b	slåtterkärr	3	Sörskogskärret
4	II	5b	slåtterkärr	3	Sörskogskärret
5	III	7a	mossodling	3	Sjömossen
6	VIII	3a	bleckat träd	3	Sjömossen
7	I	6a	skogsbetesspår allmänt	3	Sjömossen
8	I	2a	skogsbetesspår i träd	3	Sjömossen
9	I	4c	stängselspår	3	Sjömossen
10	I	2a	betesspår i träd	3	Sjömossen
11	I	4d	stängselspår/sockelal	3	Sjömossen
12	II	5b	slåtterkärr rest	3	Sjömossen
13	I	2a	träd med spår	3	Sjömossen
14	I	6a	skogsbetesarter	3	Sjömossen
15	I	1a	stigar/skogsbete	3	Sjömossen
16	I	1b	stigar/skogsbete	3	Sjömossen
17	I	4d	stängselspår	3	Sjömossen
18	IX	1a	ljusträd ek	4	V Betsjön
19	IX	1a	ljusträd ekar	4	V Betsjön
20	IX	6a	glänta med kulturspår	4	V Betsjön
21	IX	1a	grova aspar	4	V Betsjön
22	IX	3a	bleckad tall	4	V Betsjön
23	IX	1a	ljusträd 25 grova aspar	4	V Betsjön
24	II	5c	f.d. slåtterkärr/stängfång	4	V Betsjön
25	IX	3a	tall med ljud/blecka	4	V Betsjön
26	IX	1a	ljusträd, grova ekar	4	V Betsjön
27	(B)	1a	Grov högstubbe av ek	4	V Betsjön
28	VI	1d	Kolbotten?	5	Lomgölenskogen
29	I	2a	Betesspår trampgran	5	Lomgölenskogen
30	II	5b	slåtterkärr alsocklar restaurerbart!	5	Lomgölenskogen
31	III	7a	dikad mossodling (inäga)	5	Lomgölenskogen
33	II	5b	slåtterkärr dikat mossdegenererat	6	Tallskogen Nissekärr
34	IX	1a	stor asp	6	Tallskogen Nissekärr
35	I	4d	stängselspår trädrad	6	Tallskogen Nissekärr
36	I	2a	betesspår båtgran	6	Tallskogen Nissekärr
37	I	2a	betesspår i träd stolkgranar	6	Tallskogen Nissekärr
38	I	6a	gräsrik yngre tallskog	6	Tallskogen Nissekärr
39	II	4c	alkärr med grova socklar	6	Tallskogen Nissekärr
40	II	4c	alkärr med grova alsocklar + ekar	6	Tallskogen Nissekärr
41	II	5a	ängsflora i f.d. äng/tomtning		Fejhusmossen
42	(B)	1c	grov torraka av tall (inäga)		V Stenbäcksmossen
44	II	5b	slåtterkärr?	7	Viråskogen V
45	VIII	3a	bleckat träd	7	Viråskogen V
46	VIII	3a	bleckade träd	7	Viråskogen V
47	I	2a	betesspår i träd	7	Viråskogen V
48	I	1a	ljusträd grova aspar	7	Viråskogen V
49	VI	2c	rotskotthuggen ek (röjning?)	7	Viråskogen V
51	V	2b	bleckad tallstubbe m brandspår	7	Viråskogen V
52	VI	2c	område med rotröjdt ekkratt	7	Viråskogen V
53	VI	2c	ek med ev kulturspår	7	Viråskogen V
54	I	2a	betesspår i träd	7	Viråskogen V
55	V	2b	tallstubbar med brandspår	7	Viråskogen V
56	IV	9a	ruin efter fiskekoja (?)	7	Viråskogen V

57	VI	3a	bleckad torraka med inhugg	7	Viråskogen V
58	II	5b	slåtterkärr (?)	7	Viråskogen V
59	V	2b	tallstubbe med brandspår	7	Viråskogen V
60	I	2a	betesspår i träd	7	Viråskogen V
61	V	2b	tallstubbe med brandspår	7	Viråskogen V
62	VI	3a	bleckad torraka med inhugg	7	Viråskogen V
63	VIII	3a	bleckad björk vid stig	7	Viråskogen V
64	VI	2c	tallstubbe med provhugg o yxspår	7	Viråskogen V
65	VI	2c	tallstubbe med tändvedshugg	7	Viråskogen V
66	IX	x	troligen gamla vadstället	7	Viråskogen V
67	VI	3b	björkar med katningsspår (?)	7	Viråskogen V
68	V	2b	tallstubbe med provhugg o kol	7	Viråskogen V
69	II	5b	slåtterkärr med alsocklar	7	Viråskogen V
70	VIII	4a	hassellund i sydläge	9	Dala
71	IV	4e	lindar vid torpgrund	16	Betsjötorpet
72	IX	1a	ekstubbe	16	Lönnviken
73	V	8a	svedjenäva	19	Betsjönäset hygge
74	I	1a	ljusträd grova aspar	10	Eldberget
75	II	5b	f.d. slåtterkärr/stängfång	10	Eldberget
76	VIII	3a	tall med blecka	10	Eldberget
77	(B)	1c	grov talltorraka boträd	10	Eldberget
78	(B)	1c	gammeltallbestånd i hållparti	10	Eldberget
79	I	1a	ljusträd asp 280 cm omkrets	10	Eldberget
80	(B)	6a	myska i kanten av f.d. odling	10	Eldberget
81	VIII	6a	gamla Eldbergsvägen med rikare flora	10	Eldberget
82	IV	5a	torpplats med ängsflora	11	Bursehult
83	II	5c	slåtterkärr/ava med alsocklar	11	Bursehult
84	IX	3a	bleckad tallåga	11	Bursehult
85	I	2a	betesspår i träd	11	Bursehult
86	IX	1c	märkehall	11	Bursehult
87	VI	3a	tallåga med brandljud och spår	11	Bursehult
88	VI	3a	bleckade furustubbar	11	Bursehult
89	II	5b	sprängt dike med fuktängsarter	11	Bursehult
90	III	7a	dikad mossodling	11	Bursehult
91	x	x	tall med spår av älggnag (referens)		SV Eldberget
92	V	2b	brandstubbe m kol		SV Eldberget
93	VIII	1c	märkehall med reliktböckgnag	12	Mörkevikskogen
94	VI	3a	björkar med bleckor	12	Mörkevikskogen
95	III	x	gamla odlingar m stora rösen	12	Mörkevikskogen
96	I	2a	betesspår i ek och gran	12	Mörkevikskogen
97	IX	1c	märkehall	12	Mörkevikskogen
98	IV	7c	torpplats mörkevik	12	Mörkevikskogen
99	VIII	8b	körspår med örtrik flora	12	Mörkevikskogen
127	II	3a	slåtterkärr med bleckad tall	Stensjö2	Betsjökyrkan
128	II	5b	alkärr degenererat av björnmossa	Stensjö2	Betsjökyrkan
129	II	5c	slåtterkärr (avor)	15	Djupsjön
130	IV	5a	torpplats ängsflora	17	Kvarnkullen
131	IX	8b	ev gamla kvarnplatsen	17	Kvarnkullen
132	II	5b	slåtterkärr flaskstarr	17	Kvarnkullen
133	III	x	granplanterad odling		Dalängen
134	II	5a	ängsfragment i kanten av mossodling		Dalängen
135	II	5b	slåtterkärr restaurerbart	18	Venerna
136	IX	x	sprängd kanal i berget	18	Långsjömossen
137	I	6b	stängselrester med smidd spik	18	Långsjömossen
138	III	x	stort odlingsröse	18	Klubbtorpet
139	IV	1a	torpgrund äldre tallar	18	Klubbtorpet
140	V	8a	svedjeflora på hygge	19	SV Eldberget

141	I	1a	gamla aspar	8	Grönskog
142	I	6b	stängselrester inägo gräns	8	Grönskog
143	I	2a	betesspår i gran	20	Mörtsjöskogen
144	VI	3b	trädformad en	20	Mörtsjöskogen
145	IX	x	kvarnrester kanal	20	Mörtsjöskogen
146	IX	x	kvarnrester dammanläggning	20	Mörtsjöskogen
147	II	5b	slåtterkärr Hemmingsfällan restaurerbart	20	Mörtsjöskogen
148	II	5b	slåtterkärr vid gränsen, restaurerbart	21	Sörskogen
149	V	2b	tall med brandljud och gnag i hållmark	21	Sörskogen
150	IX	4a	spärroxbär stor buske i hållparti	21	Sörskogen
151	(B)	1c	200-årig fura med bålgetingar i håll	21	Sörskogen
152	II	5b	tät grankäl på f.d. slåttermark, stängfång	21	Sörskogen
153	II	4c	litet alkärr, handdiket trol f.d. slätter	21	Sörskogen
154	I	6a	örtrik gles tallskog med betesflora	21	Sörskogen
155	I	2a	trampgranar intill torrlagt alkärr	21	Sörskogen
156	II	5b	källkärr med mosslågor och igelknopp	21	Sörskogen
157	II	5b	slåtterkärr med gamla alar, mkt fint	3	Sörskogskärret
158	I	1a	stor asp med aspraktbaggegnag rikligt	3	Sörskogskärret
159	II	5a	ängsflora, rester av torrängar på hygge	3	Sörskogen
163	II	5b	litet alkärr med blåstarr, restaurerbart	22	Kvistkärrskogen
164	(B)	8b	hållmark med äldre tall, ek och stora enar	22	Kvistkärrskogen
165	VIII	5a	gräs-örtrika vägstråk m slätterflora	22	Kvistkärrskogen
166	VI	3a	bleckade ekar intill skrikebogränsen	22	Kvistkärrskogen
167	II	5a	småängar/kärr intill gränsen	22	Kvistkärrskogen
168	I	1c	gammal ek i skreva (230 cm i omkr)	22	Kvistkärrskogen
169	III	6a	Kvistkärrmossen granplant. gamla åkrar	22	Kvistkärrskogen
170	VIII	8b	körväg med utpräglad hedmarksflora	22	Kvistkärrskogen
171	VII	4b	hamlad gammal sälj vid odlingsrösen	22	Kvistkärrskogen
172	IX	4a	vildaplar i kanten av åkerlyckor	22	Kvistkärrskogen
173	I	2a	bergklack med grov tall o döda ekar	22	Kvistkärrskogen
174	VII	4a	100-t hasselrunnor mot Odeln, äv äldre	2	Ekhagen
175	VII	4a	dälja med grov hassel och gammal tall	2	Skogsbetet
176	II	5b	björkkärr mot ån, stort område	23	Hulteven
177	IX	3a	blecka i tall vid ån, ev. fällspår	23	Hulteven
178	I	1c	ek (130 cm omkrets) i hyggeskant	8	Grönskog
179	IV	1c	ek vid infarten längs gamla v från söder	8	Grönskog
180	VIII	x	grav? Håll uppallad på mindre stenar	8	Grönskog